

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Genel Sekreterlik

Sayı : E-61509119-050.01.04-
Konu : Senato Kararı

AKADEMİK YAYIN KURULUNA

Üniversitemizin 28 Aralık 2020 tarihli ve 18 nolu toplantısında alınan 05 sayılı Senato Kararı yazımız ekinde gönderilmiştir.
Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Öğr.Gör. Ömer Murat ÖTER
Genel Sekreter V.

Ek:Senato Kararı (1 sayfa)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ

Dok. No: MAU-FRM-01-KARARLAR/01

İlk Düz. Tar.:
02/01/2020

Rev. No/Tar.:
00/...

Sayfa: 1/1

SENATO KARARI

OTURUM YILI	OTURUM SAYISI	OTURUM TARİHİ	OTURUM SAATİ
2020	18	28.12.2020	16:00

Üniversitemiz Senatosu, Rektör Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR'ın Başkanlığı'nda online olarak toplanarak aşağıdaki kararı almıştır.

Karar 5:

Mardin Artuklu üniversitesi Yayınevi'nin, halen 62 adet olan yayınlarından ekteki listede yer alan 27'sinin Türkçe dışındaki çeşitli yabancı dillerde yayımlanmış olması nedeniyle 27.06.2018 tarih ve 30461 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği'nin 3'üncü maddesinin birinci fıkrasının (1) bendinde yer alan "*Tanınmış uluslararası yayınevi: En az beş yıldır uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten, Türkçe dışındaki dillerde aynı alanda farklı yazarlara ait en az yirmi kitap yayımlamış ve yükseköğretim kurumu senatosunun kararıyla alanında etkinliği ve saygınlığı kabul edilen yayınevini,*" hükmü doğrultusunda "*Tanınmış Uluslararası Yayınevi*" olarak kabul edilmesi oy çokluğu ile kabul edildi.

ASLI GİBİDİR
Öğr. Gör. Ömer Murat ÖTER
Genel Sekreter V.
Raportör

EKOLLER VE KURUMLAR

Dil Bilimleri

Editör

M. Nesim Doru-Kamuran Gökdağ

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

EKOLLER VE KURUMLAR

-Dil Bilimleri-

Baş Editörler

M. Nesim Doru-Kamuran Gökdağ

Cilt Editörleri

Yunus Cengiz

Sedat Bingöl

Hasan Remzi Eker

Gökhan Orhan

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları

Ekoller ve Kurumlar
Dil Bilimleri

Baş Editörler
M. Nesim Doru-Kamuran Gökdağ

Cilt Editörleri
Yunus Cengiz
Sedat Bingöl
Hasan Remzi Eker
Gökhan Orhan

İç Düzen ve Kapak Tasarım
Abdullah Özgür Oral

Matbaa Sertifika No: 44676

Birinci Baskı
Aralık 2022
Mardin

ISBN
978-605-4202-95-9

Baskı-Cilt
Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık Yayıncılık
Amb. Dağ. San. ve Tic. Ltd. Şti.
0482 213 16 56 - 212 11 58

Copyright© Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları
Mardin Artuklu Üniversitesi, Artuklu Yerleşkesi, Diyarbakır Yolu
Artuklu / Mardin
Tel : +90 482 2134002 • Fax : +90 482 2134004
web : www.artuklu.edu.tr

Yayımlanan yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Takdim	III
Önsöz	VII

TEORİK YAKLAŞIMLAR

Manaya Mahkûm Olan Lafız ve Lafızla Öz(ü)gürleşen Mana	3
<i>Şerefettin Adsoy</i>	
Di Çarçoveya Teoriya Semantikê De Prensîba Compositionalityyê û Problemên Wê	15
<i>Mehmet Yonat</i>	
Sosyal Bilimlerde Araştırma Pratiği Olarak Kurgu: Antropolojide Edebi Söylem(e)	25
<i>Mehmet Ali Sevgi</i>	
A Case Study on An Individual's Second Language Learning Process	39
<i>Fırat Keskin</i>	
Dil ve Sinematografi	51
<i>Nevin Arvas</i>	
الخطاب في اللسانيات الحديثة: مفهومه، أنواعه، عناصره، أهدافه	59
<i>Mahmoud Shoush</i>	
مَعْيَارُ الْأَنْسَجَامِ فِي الدَّرَاسَاتِ النَّصِّيَّةِ الْحَدِيثَةِ	67
<i>Khaled Aladwani</i>	

TÜRK DİLİ

Osmanlı Dönemi Kadın Dergilerinde Eril Dil'in Görünümü	83
<i>Beyhan Kanter</i>	
Refik Halit Karay'ın <i>Kadınlar Tekkesi</i> Romanında Sıra Dışı Bir Din Adamı Tipolojisi: Şeyh Baki	95
<i>Mehmet Ragıp Ete</i>	
Halide Edip Adıvar'ın <i>Zeyno'nun Oğlu</i> Romanında Sosyolojik Kırılmalar	103
<i>Buşra Ataker Güneş</i>	
Ravzatü'ş-şühedâ'nın Şah İsmail Huzurunda Dönüşümü: <i>Meşhedü'ş-şühedâ</i> 'nın Eylem Odaklı Çeviri Metodu Bağlamında İncelenmesi	117
<i>Emrah Özdemir</i>	

KÜRT DİLİ

Zazakî de Şopa Mefhûmanê Bingeyînan yê Zanistê Sosyo-Lînguîstîkî.....	147
<i>Ahmet Kırkan</i>	
Ekoleke Berdewam: Plansaziya Zimanî ya Kurdî li Tirkîye'yê.....	159
<i>Şehmus Kurt</i>	
Hacî Qadirê Koyî: "Mucedid"ê Helbesta Kurdî û "Mehdî"yê Modernîya Kurdan.....	169
<i>Zülküf Ergün</i>	
Kurtedîroka Vegêrannasiyê û Xebatên Kurdî Yê Li Ser Vegêranê	191
<i>Güneş Kan</i>	
Weku Sazî û Dezgeh Xebatên Li Ser Folklorê Kurdî.....	205
<i>Kenan Subaşı</i>	
Îran'da Yerel Tarih Yazıcılığı ve Erdelan Tarih Okulu: Yeni Bulunan <i>Tarih-i Erdelan</i> İsimli Elyazması Nüsha Üzerine Bazı Değerlendirmeler	233
<i>Cafer Açar</i>	
Notên Mîsyonerekî Îngiliz yê Derbarê Kurdan de.....	247
<i>İbrahim Tarduş</i>	
Wate û Dîroka Navên "Elewî û Qizilbaş"	253
<i>Hüseyin Kaçmaz</i>	

ARAP DİLİ

Arap Dili ve Edebiyatının Modernleşme Sürecinde Öne Çıkan Eğitim Kurumları	265
<i>Mürüvvet Türken Çakır</i>	
Basra ve Küfe Dil Ekolleri Açısından Gramer Kavramları	277
<i>Abdulhamit Turgut</i>	
Lübnan'da Misyoner Okulları ve Bu Okullardaki Edebiyatçılar.....	293
<i>Rumeysa Bakır Dayı</i>	
الضرورة الشعرية: قراءة في المصطلح والأسباب.....	303
<i>Aslam Jankir</i>	
ابتعاث الواقع في أدب السباعي الرقمي.....	315
<i>Halid Halid</i>	
.....في نظرية المعنى الشعري: أشعار الحماسة بين سطحية الدلالة وعمق المعنى (شرح المرزوقي نموذجاً)	329
<i>Samer Katea</i>	

Destpêk

Yek ji pêkhînerên netewebûnê sazî û dezgehên sîvîl û hukûmî ne. Avakirina sazî û dezgehan û belavbûna sazîbûyîne weku çandekê di nav miletekî da di nav prosesa avabûn û xwepênasekirina wî miletî da gaveke gelek pêwîst e. Çimkî gelek kar û bar hene ku lazîmîya wan bi hêz û rêxistinîya sazîyan çêdibin û takekes nameşin. Yek ji van kar û baran jî bêguman zanîst e ku ew jî di nav xwe da gelek pişkên wê hene. Loma meriv dema ku bala xwe dide pişkên zanîstê dibîne ku di serî da weku beşerî û fenî ji hev tê cudakirin û di bin van herdu parên giştî da gelek pişkên dîtir tên danan. Bo nimûne di nav zanîstên beşerî da mêjû, ziman, edebîyat, folklor, sîyaset û gelek pişkên din vedihewin û ji bo her qadekê bi serê xwe enstîtu, weqîf, komale û sazîyên cudatir tên avakirin da ku li ser wan waran kûr bibin. Xebatên li ser folklorê di serê sedsala 19an da bi awayekî lawaz û takekes dihatin kirin. Lê xîsûsen piştî ku folklor di avakirina neteweyê da bû qadeke gelek giring hem xebatên li ser folklorê pir zêde bûn hem jî hewcedarî bi sazîbûna wê çêbû. Jixwe neteweperwerên romantîk gotara xwe ya neteweyî parek jî li ser folklor û reh û rîşên wê ava dikirin.¹ Îcar her çiqas cara ewil peyva folklorê di sala 1846an da ji hêla William John Thoms (1803-1885) ve hat nivîsîn jî encax heya nîveka duyem a sedsala 19an paşê sazîbûna xebatên li ser folklorê li Ewropayê dest pê kir ku yek ji wan jî Komaleya Folklorê ya li Brîtanîyayê bû û di sala 1878an da hat damezirandin û Thoms bixwe yek ji endam û rêvebirê damezirîner ê komaleyê bûye. Wî bi awayekî pir cidî amaje bi giringîya hebûna komaleyê folklorê kiriye ku rojek berê rojekê divê bihata damezirandin.² Bêguman sazîbûna folklorê giring bû. Çimkî qadeke ewqas berfireh e ku ji keresteyên devkî bigire ta çand û bawerî û tevger û her tiştekî bi gel ra peywendîdar dikete nav³ û divê ev ji hev bihatana safîkirin. Helbet weku hebûna miletekî divê bihatana parastin jî. Loma fikira gelek mûzexane, komale, enstîtu û avahiyan çêbû ku van erkan ragirin.

Dema ku li Ewropayê ev yek diqewimîn li cem Kurdan ew derfet tunebû ku bi vî karî ra mijûl bibin. Çimkî mîrektî têk çûbûn, valahîyeke otorîteyê li Kurdistanê pêk hatibû û bihêlin sazî û dezgehên zanîstî, yên birêvebirina xelkê jî ne xurt bûn. Lêbelê pir zêde nekêşa di serê sedsala 20an da bi tesîra rojnamegerî û kovargerîya belavbûyî ya di nav Kurdan da û helbet rewşa sîyasî û neteweyî kir ku Kurd jî vegerin û li rîş û rehên xwe bigerin da ku xwe isbat bikin ew miletekî qedîm in. Mîna gelek neteweyên wê serdemê Kurdan jî dizanî ku divê vegerin nav folklorê xwe û bigihêjin vegêran, bawerî û çanda xwe ya dêrîn.⁴ Helbet ev xebat heya ku Kürd Tamim-î Maarîf ve Neşriyat Cemiyeti (Komeleya Kurd ji bo Belavkirina Zanîne û Weşanan-1919) ava bû bi awayekî

* Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, kenanenado@gmail.com

¹ Derbarê vê mijarê de ji bo agahiyên berfirehtir binêrin: Ramazan Pertev, *Folklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî (1898-1946)*, Stembol: Avesta, 2018.

² Richard M. Dorson, "William John Thoms (1)", *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, (Çev.) Serpil Aygün Cengiz, (Edt.) M. Öcal Oğuz & Selcan Gürçayır Teke, Ankara: Geleneksel Yayınları, 2019, 11-13.

³ Alan Dundes, "Folklor Nedir", *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, (Çev.) Gülay Aydın, (Edt.) M. Öcal Oğuz & Selcan Gürçayır Teke, Ankara: Geleneksel Yayınları, 2019, 16-18.

⁴ Pertev, *Folklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî (1898-1946)*, 133-180.

perakende li derdorê kovaran ku bi awayekî nesîstematîk pêk dihatin. Di kovara *Rojî Kurd* da weşana du çîrokên gelêrî û nivîsa Xelîl Xeyalî/M.X (1913: 20–22) ya bi sernavê “Ziman” ku tê da doza berhevkarîya keresteyên gelêrî dike çend nimûneyên bi vî rengî ne.⁵

Mijar û Rêbaza Lêkolînê

Ev lêkolîn li ser xebatên dezgehî yên folklorê yên Kurdan hûr dibe. Ji Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti bigire heya roja me xisûsen ji aliyê dezgehî ve ji bo folklorê Kurdî di nav Kurdan da çî xebat hatibe kirin, destnîşan dike û dinirxîne. Mîmkûn e ku ew sazî û dezgeh tenê ji bo xebatên folklorê nehatibin avakirin, lê di nav xebatên xwe da parekî jî dabîn xebatên folklorê. Bêguman sazî û dezgehên bi vî rengî gelek in di nav Kurdan da. Mîmkûn e meriv bibêje çî weşanxaneyê Kurdan ava bûbe, miheqeq çend xebatên folklorê jî çap kiribin. Helbet em ê nekarin di vê xebatê da behsa van weşanxane û hemû xebatên wan ên di warê folklorê da bikin. Çimkî dê ji sînorên vê xebatê der bin. Loma em ê ji nav weşanxaneyan tenê behsa wan weşanxaneyan bikin ku xisûsen li ser kar û barên folklorê rawestane. Ji bilî vê dê zûrbûna me bi temamî li ser sazîyên weku enstîtu, komale, weqif û zanîngehan û xebatên wan ên di qada folklorê da be. Li gorî vê çarçoveyê em ê di vê xebatê da qala van sazî û dezgehan û xebatên wan ên di qada folklorê da bikin: Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti, weku êwrek xebatên Kurdên Kavkazê, dîsa êwreke din xebatên kovara *Hawar* û *Ronahîyê*, kovara *Asoyî Folklor* û Enstîtuya Kelepûrî Kurdî, Xaneyê Kurd li Senendecê, zanîngehên li bakurê Kurdistanê ku tê da beşên ziman û edeba Kurdî hene û Şaredariya Bajarê Mezin a Diyarbekirê û xebatên wan ên li ser folklorê, Weşanxaneya Wardozê, Weqfa Mezopotamyayê û xebatên wan ên li ser folklorê, herî dawî sê radyoyên giring ên weku Bexda, Êrîvan û Ûrmîye. Ev sazî û dezgehên ku hatin rêzkirin dê li gorî ehlî û neehlî anku yên bi destên Kurdan hatine avakirin û birêvebirin û yên ne bi destên Kurdan hatine avakirin, di bin du sernavan da bête dabêşkirin.

Sazî û Dezgehên Ku Bi Destên Kurdan Hatine Avakirin

Di bin vî sernavê da em ê qala Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti, kovara *Hawar* û *Ronahîyê*, kovara *Asoyî Folklor* û Enstîtuya Kelepûrî Kurdî, Şaredariya Bajarê Mezin a Diyarbekirê, Weqfa Mezopotamyayê, Weşanxaneya Wardozê û xebatên wan ên li ser folklorê Kurdî bikin.

Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (Komeleya Kurd ji bo Belavkirina Zanîne û Weşanan)

Ev komale li Stenbolê di sala 1919an da di bin banê Kürdistan Teali Cemiyeti (Komaleya Pêşketina Kurdistanê) da ji bo rêkxistina kar û barên çandî, edebî û hunerî hatiye avakirin. Di eslê xwe da ev komale ger gotin di cih da be komaleyêke paravan e ji bo xebatên çandî ku Komaleya Pêşketina Kurdistanê ew ava kiriye. Ji ber ku Komaleya Pêşketina Kurdistanê bi kar û barên siyasî jî radibû, nedixwest kar û barên çandî jî bi wê bête peywendîdarkirin.⁶ Ji bo avakirina komaleyê di kovara *Jîn* hejmara 7an da daxuyanîyek dane ku ev daxuyanî mebesta avakirina komaleyê jî vedihewîne:

⁵ M.X./Xelîl Xeyalî, “Ziman”, *Rojî Kurd*, hej: 3 (1913), 20–22.

⁶ M. Emîn Bozarslan, “Haydarîyên Giştî di Heqê Kovara “Jîn” da”, *Jîn*: Kovara Kurdî-Tirkî/Kürtçe-Türkçe Dergî 1918–1919, (Amd.) M. Emîn Bozarslan, Cild: 1, Uppsala: Weşanxana Deng, 1985, 7–89.

Jibo ku li ser ziman û dîrok û cografya û abûrî û sosyolojîya Kurd lêgerîn bîn kirin, pirtûk bîn weşandin, û jibo ku di nava Kurdan da zanînen hevdem bîn belavkirin, dê komeleyek bi navê "Komela Kurd jibo belavkirina Zanîne û Wêşanan" bê sazîkirin. Hazîrîya di vî babetî da temam bûye. Jibo ku muamela tesdîqê ji hukumeta qedirbilind ra bê pêşkêşkirin, divê ku qomîta kargêr bê bijartin. Jibo vê yekê, daxwaz ev e ku kesên pêwend, roja 10'ê Kanûna Paşîn roja îne piştê nivroyê saet di 2'an da, werin Komela Kurdistanê (Kurdistan Cemiyeti) ya ku li kuçaya Pey Dîwana Hesaban (Divan-1 Muhasebat) di koşka Behçet Paşa da ye.⁷

Herwiha piştî avabûna xwe komale di hejmara 10an a kovara *Jîne* da daxuyanîya avabûna xwe û plansaziya xwe dide û bi raya giştî ra parve dike. Herwiha di vê daxuyanîyê da tê destnîşankirin ku ji vir ha da kovara *Jîne* jî dê bibe weşana fermî ya komaleyê û li ser nav û hesabê komaleyê derkeve.⁸ Ev ji bo me pir muhîm e. Çimkî derbarê folklorê da çî xebatên ku hatibin kirin, di kovara *Jîne* da hatine belavkirin. Berî ku em nîşan bidin xebatên hatine kirin û belavkirin çî bûne, em ê li vir weku dezgehê qala plansaziya xebatên li ser folklorê ya Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti bikin. Komale di daxuyanîya xwe da plansaziya xwe di nav bîst madeyan da rêz kiriye ku ev neh made jê bi qada folklorê ra eleqedar in.

Xal 2: Ew pirtûk û dîwan û helbestên ku hemî bêjezan û hozan û zanyarên Kurd bi zimanê Kurdî afirandine, komele dê wan bi awayekî rast û bedew bide çapkirin.

Xal 3: Komele dê ferhengê Kurdî sererast bike û biweşîne; hemî zarên Kurdî dê di wê da çî bigirin.

Xal 6: Komele dê kovareka peyvên pêşiyên ên Kurdî sererast bike û biweşîne; peyvên pêşiyên ên ku di zarên cure-cure da tên gotin, ên her zerek dê di kovare da beşek pêk bînin.

Xal 7: Komele dê haydariyên li ser adet û toreyên Kurdî yê her hêlek berhev bike; her wiha, dê çîrok û kurteçîrok û stranên gelî yê Kurdî berhev bike.

Xal 8: Komele dê li ser cografya û tarîxa Kurd a mêjîn û nû pirtûkna bîne meydanê.

Xal 9: Ew pirtûkên ku bi zimanên Rojhilat û Rojava li ser Kurdistanê û Kurdan hene, komele dê wan wergerîne û biweşîne.

Xal 10: Kurdên naskirî yê mêjîn û nuhayîn, komele dê serpehatiyên wan binivîsîne.

Xal 13: Ew hêlên ku Kurd li wan dijîn, komele dê heyetên lêgerîne binivîsîne wan hêlan.

Xal 19: Komele dê bixebite ku muzeyek saz bike; ew muze dê ji tiştên şexsî û yê malan ên ku mêr û pîrekên Kurd bi kar tînin û her tewir alet û edewatên herêmî bê sazîkirin.⁹

Li gorî madeyên jorîn kifş dibe ku komaleyê bi awayekî zanistî, sistematîk palansaziyeke dîr û dirêj danîye ber xwe. Plana ku danîye ber xwe bi aqilekî dezgehî hatiye danan. Çimkî karê ku plan kirine da ku bikin, karekî pirwext û pirkes dixwaze. Ji weşanên di kovara *Jîne* da jî dîyar e ku bê rawestan plana xwe xistine nav pratîkê da. Lê ji ber temenê kurt ê kovara *Jîne* dîyar e ku ev plansazî nivco maye. Çimkî piştî ku hejmara 25an a kovara *Jîne* di 2yê Çiriya Pêşîn a

⁷ Bozarlan, "Haydariyên Giştî di Heqê Kovara "Jîn" da", 22.

⁸ Jîn, Kürd Tamim-i Maarif Cemiyeti Beyannamesi, *Jîn*, Hej: 10 (1919), 10-16.

⁹ Jîn, Kürd Tamim-i Maarif Cemiyeti Beyannamesi, 14-16; Jîn, "Belavoka Komela Kurd ji bo Belavkirina Zanîne", *Jîn: Kovara Kurdî-Tirki/Kürtçe-Türkçe Dergi 1918-1919*, (wer.) M. Emin Bozarlan, Cild: 2, Uppsala: Weşanxana Deng, 1985, 489-494.

1919an da diweşe êdî radiweste û naweşe. Loma herçiqaş tarîxeke dîyar a dawîlêhatina komaleyê tunebe jî wisa tê pêşbînîkirin bi xelasbûna weşana kovara *Jînê* ra mimkûn e ew jî hatibe girtin.¹⁰ Lê di vî temenê kurt da digel gelek xebat û weşanên kitêban (Mem û Zîna Ehmedê Xanî, Pîyesa Memê Alan a E.Rehmî Hekarî) di qada folklorê da jî xebat pêk anîne ku di kovara *Jînê* da bi vî rengî belav bûye:

Jimareya 1. Kurdiyê Bitlîsî, “Muhacirin Müdüriyeti Neşriyatından ‘Kürdler’ Münasebetiyle: Dehak Efsanesi”, r. 7.

Jimareya 3. Law Reşîd, “Kürdlerde Durub-i Emsal”, r. 7.

Jimareya 4. Law Reşîd, “Kürdlerde Durub-i Emsal”, r. 6.

Jimareya 5. Law Reşîd, “Kürdlerde Durub-i Emsal”, r. 5.

Jimareya 7. Law Reşîd, “Kürdlerde Durub-i Emsal”, r. 6.

Jimareya 8. Law Reşîd, “Kürdlerde Durub-i Emsal”, r. 15.

Jimareya 14. Jîn, “Sersal”, r. 3.; Sîvereklî Hîlmî, “Kürdlerde Durub-i Emsal” ‘Law Reşîd Biraderimize îthaf’, r. 14.

Jimareya 19. Sîvereklî Hîlmî, “Kürdlerde Durub-i Emsal”, r. 9.

Jimareya 22. Kemal Fewzî, “Kürd Masalları”, r. 7.; Kemal Fewzî, “Kürd Efsanelerinden Altun Kâküllü Çocuk”, r. 9.

Jimareya 23. Kemal Fewzî, “Altun Kaküllü Oğlan ‘Geçen Nüşhadan Mabad’”, r. 12.

Jimareya 24. Kemal Fewzî, “Altun Kaküllü Oğlan ‘Yigirmi Üçüncü Nüşhadan Mabad

ve Hitam’”, r. 10.; Sîvereklî Hîlmî, “Kürdlerde Durub-i Emsal”, r. 14.

Jimareya 25. M.S., “Kawe Yevm-i Mahsusu - 31 Tebax-”, r. 5.¹¹

Ev komale yekem tecrubeya dezgehî bûye ku ji bo folklorê Kurdî planek û xebateke bi vî rengî li dû xwe hiştiye. Xebatên folklorê yên komaleyê bêtir berhevkarî bûne. Di nav wan da folklor weku zanistek û pênasneya wê bi kûrahî nehaviye nîqaşkirin. Lêbelê peywendîya mît û çîrok/efsaneyan, senifandina mijarî ya gotinên pêşîyan, lêgerîna mîta kokê ya Kurdan çend babetên din in ku bi zanetî li ser xebitîne.

Kovarên Kurdan û Êwra Hawar û Ronahîyê

Ji rojnameya ewil a Kurdî Kurdistanê (1898) bigirin ta niha bi hezaran rojname û kovarên Kurdî derçûne û di nav gelek ji wan da bêguman berhevkarî, analîz û xebatîna li ser folklorê hatine belavkirin. Em cara ewil du nimûneyên çîrokên gelêrî di kovara *Rojî Kurd* da di hejmara sêyem û çarem da dibînin.¹² Ev xebat bi vî rengî dest pê kiriye û heya îroj jî di nav kovar û rojnameyan da berdewam e. Di nav van kovaran da xisûsen kovara *Hawar*, *Ronahî* û *Roja Nû*¹³ ku sê kovarên ji destekî û navendekê hatine amadekirin û birêvebirin, ji kovarên din cuda dibin ji bo xebatên folklorê. Çimkî di nav van her sê kovaran, di ya ewil da ku *Hawar* e, di hejmara ewil da manîfestoya kovarê û armancên wê bi sernavê “Armanc, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê” hatine gotin û di nav

¹⁰ Ji bo agahiyên berfirehtir binêrin: Bozarslan, “Haydarîyên Giştî di Heqê Kovara “Jîn” da”, 13-14; M. Emîn Bozarslan, “Jîn” Dergisi Üzerine Genel Bilgiler”, *Jîn: Kovara Kurdî-Tirkî/Kürtçe-Türkçe Dergi 1918-1919*, (Amd.) M. Emîn Bozarslan, Cild: 1, Uppsala: Weşanxana Deng, 1985, 95-177.

¹¹ Kadri Yıldırım, Ramazan Pertev û Mustafa Aslan, *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Mardin: Mardîna Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2013, 69-70.

¹² Kendo, “Çîrokê Kurmanca”, *Rojî Kurd*, hej: 3 (1913), 31; Babê Rewşo, “Çîrok!..”, *Rojî Kurd*, hej: 4 (1913), 31-32.

¹³ Herçiqaş kovara *Roja Nû* ji hêla Kamiran Alî Bedirxan ve li Beyrûdê hatibe amadekirin ji pir êşkere ye ku ev jî parek û planeke xebatên Birayên Bedirxanî (Celadet û Kamiran) bûye. Loma em ê kovara *Roja Nû* jî ji vî ewrê bihesibînin.

van armancan da yek jê ya ku herî zêde li ser radiwestin keresteyên folklorê, berhevkarî û xebatên li ser e. Ev nivîs bi çar paran hatiye dabeşkirin û piştî para armancan di para awayê xebatê da ji bo folklorê ev xal giring in:

3. Berhevkirina çîrok, çîrçîrok û her texlît laje û stranên kurdî û birêve belavkirina wan.
4. Senifandin û belavkirina dîwanên kurdî. Bi van ve jînenîgariyên şair û mirovên bijarte jî dê bîna belav kirin.
5. Sehîti ser reqs û qeydeyên stranên kurdî.
6. Sehîti ser her texlît rêzîkên kurdî û Kurdistanê yê zemanê borî û yê îrû û senifandina wan. Sehîti ser hatinên Kurdistanê û pîş û sinhetên kurdî.
7. Dîrok û erdnîgarî.¹⁴

Piştî para sêyem ku awayê nivîsandinê ye, pareke din jî derheqê alîkarîya *Hawarê* da ye ku gerîndeyê kovarê bi vî rengî alîkarîya bi folklorê ra peywendîdar rave dike:

4. Ji *Hawarê* re her texlît şîr û bendan nivîsandin
5. Çîrok, medhelok, mamikan berhev kirin û ji *Hawarê* re şandin.
6. Di heqê welat, eşîr, bajar û gundê xwe de, tiştên kevn û nuh ji *Hawarê* re rêkirin.
7. Her texlît bergehên Kurdistanê peyda kirin û digel wêfên wan ji me re hinartin.¹⁵

Di vê nivîsa ewil a *Hawarê* da meriv têdigihe ku bernameyêke taybet a vê kovarê ji bo berhevkarî û weşandina keresteyên folklorê hebûye. Loma jî ji *Hawarê* ta *Roja Nûyê* di vî warî da gelek berhem hatine tomarkirin û belavkirin. Belkî weku sazîyêke li ser kar û barên folklorê neyê hesabandin, ji ber ku ji bilî folklorê gelek xebatên derveyî folklorê jî hatine kirin. Lê dema meriv her sê kovaran û xebatên folklorê yê di wan da bi nêrîneke giştî binirxîne, mirov dê bibîne her weku bi armanc û pratîka dezgeheke xisûsî ji bo folklorê xebitîne. Bo nimûne Celadet Alî Bedirxan bi navê Herekol Azîzan li ser eşîra Jêlîyan nivîsek di hejmara 34an da dinivîse û di serê vê nivîsê da pir balkêş e ku ew dixwaze metoda xebatên folklorê fêrî xortan bike ku di wî qîsmî da wiha nivîsiye:

Di hejmara *Hawarê* a 29an de (rûpel: 10) me hin awayên xebatê şanî xortan da û gotibû ko xortên me ji folklorê re bixetin û herçî stran, çîrok, çîrçîrok, medhelok û mamik in bidin hev û belav bikin. Em dikin îro di vî warî de rêke din jî şanî wan bidin. Eşîrên Kurdisianê û her texlît adet û rêzîkên wan. Ma kes heye ko eşîra xwe nas neke. Nemaze heke çend peyayên eşîrekê gihane hev ewê bikarin li ser wê eşîrê tiştêkî tekûz çêbikin. Ev nivîsarên ha ko gihane hev ewê bikarin tarîx cexrefe û jîna Kurdistanê a civakî bînin pê.¹⁶

Li ser vê esasê pir eyan e ku êwra *Hewarê* weku dezgeheke taybet a folklorê nehatibe damezirandin jî weku dezgeheke folklorê kar kiriye. Dema em bala xwe bidine xebatên folklorê yê di van kovaran da, li gorî her sê kitêbên ji

¹⁴ Hawar, "Armanç, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê", *Hawar*, Hej: 1 (1932), 1-2. (amd.) Firat Cewerî, *Hawar Cild 1: Hejmar 1-23 (1932-1933)*, Stockholm: Nûdem, 1998.

¹⁵ Hawar, "Armanç, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê", 2.

¹⁶ Herekol Azîzan, "Ji Eşîrên Botan: Jêlîyan", *Hawar*, hej: 34 (1941), 4. (amd.) Firat Cewerî, *Hawar Cild 2: Hejmar 24-57 (1934-1943)*, Stockholm: Nûdem, 1998.

weşanxaneyaya Wardozê weşiyane ku li ser xebatên folklorê yên van kovaran in, meriv dikare wiha dabeş bike:

Di kovara *Hawarê* da 16 çîrok, 15 fabl, 2 destan, efsaneyek, 29 kilam û stran, 3 lorî, 2 payîzok, 4 lawij, 165 gotinên pêşîyan, nivîsek derbarê eşîra Jêlîyan û nivîsek jî derbarê Telqîna Êzîdîyan da hatine weşandin.

Di kovara *Ronahîyê* da 14 çîrok, 28 fabl, 7 xebroşk, destanek, 14 kilam û stran, 2 nivîsên li ser eşîran (Zirkan, Mil û Zil), 3 nivîsên li ser bawerîya Êzdîyatîyê, 5 nivîsên li ser nêçîr, nêçîrwan û cureyên wan, 24 pêkenok, nivîsek li ser salnameyê, 10 mamik û têderxistinok hatine weşandin.

Di kovara *Roja Nû* da 8 çîrok, 9 fabl, 6 xebroşk, 3 destan, 97 kilam û stran, payîzokek, lorîyek, 60 dûrik, 16 qewlên ayînî, 21 gotinên pêşîyan, 2 metelok û 2 mamik hatine weşandin.¹⁷

Kovara Asoyî Folklor

Me berê jî behs kiribû ku di nav gelek kovar û rojnameyên Kurdî da babeta folklorê yek ji wan babetên sereke bû. Lêbelê heya kovara *Asoyî Folklor* çap û belav nebûbû, kovareke taybet li ser folklorê bi hewqasî berfireh domdirêj derneketibû. Heke berî *Asoyî Folklor* em behsa xebatên bi vî rengî bikin em dikarin qala du qonaxan bikin. Yek ji wan di navbera salên 1984-1986an da 3 hejmar bi navê *Folklor* kovarek ji aliyê çend folklorhezên ji bajarê Hewlêrê ve hatiye belavkirin.¹⁸ Ev nimûne yekem e ku bi taybetî li ser folklorê karekî wisa hatiye meşandin. Lêbelê bi 3 hejmaran sînorkirî bûye. Em jî tenê bi saloxdanê vê yekê dizanin ku hêj em negihîştine wan her sê hejmaran.

Qonaxa duyem a berî *Asoyî Folklor* jî di eslê xwe da herçiqas maweyeke gelek dirêj di navbeyna wan da hebe jî meriv dikare weku dewama hev bihesibîne. Çimkî di 9ê Kanûna Pêşî ya sala 1990î da lijneyeke taybet a li ser karûbarên folklorê ku li Qelaya Hewlêrê civiyabûn, çend biryar girtibûn. Biryarek jê salane hejmareke kovara *Karwan* xwerû terxan bikin bo folklorê. Lêbelê ev biryar guherî û di sala 1990î da weku paşkoyeke kovara *Karwan* bi navê *Karwanî Folklor* yekem hejmar jê derket. Piştî hejmara ewil tam deh sal nevbereke gelek dirêj dane vê projeyê û di sala 2000î da vê carê bi navê *Asoyî Folklor* dîsa weku paşkoya kovara *Karwan* hejmara yekem weşandin.¹⁹ Jixwe heya hejmara sêyem kovara *Asoyî Folklor* weku paşkoya kovara *Karwan* tê belavkirin û bi hejmara çarem ra *Asoyî Folklor* vediguhere kovareke serbixwe ya folklorî û demsalî. Ji ber vê ye ku kovara *Karwanî Folklor* û *Asoyî Folklor* herçiqas maweyeke dirêj di navbera wan da hebe jî weku dewama hev an jî dewama projeyekê dikarin bèn nixandîn. Lê divê meriv destnîşan bike ku sernûser û lijneya amadekar a her du kovaran ji hev cuda bûn. Berî ku em derbasî danasîna naverok û xebata *Asoyî Folklor* bibin, divê em destnîşan bikin ku biryara duyem a wê lijneya folklorê ya ku li Qelaya Hewlêrê di sala 1990î da civiyabûn, ew bû ku mûzaxaneyeke taybet a kelepûrî Kurdî bê avakirin. Li gorî van biryaran meriv tê digihêje ku herçiqas ev lijne sazîyek nebe jî bi aqil û tevgerên sazîyekê biryar dane. Loma di nav xebatên dezgehî da li gorî me qonaxeke giring e.

Asoyî Folklor di sala 2000î da dest bi weşana xwe kiriye û armanca sereke jî ew bûye ku mîna hemû miletên din Kurd jî di berhevkerin, tomarkirin û nixandina vegêran û keresteyên folklorê xwe da kûr bibin. Loma hewcedarî bi

¹⁷ Mehpus Serhedî, *Folklorê Hawarê*, Dîyarbakir: Wardoz, 2018; Mem Mukriyânî, "Folklorê Ronahîyê", Dîyarbakir: Wardoz, 2018; Rênas Xendekî, "Folklorê Roja Nûyê", Dîyarbakir: Wardoz, 2018.

¹⁸ *Asoyî Folklor*, "Amancman", *Asoyî Folklor*, hej: 1 (2000), 5.

¹⁹ *Asoyî Folklor*, "Amancman", 5.

derxistina kovareke bi vî rengî çêbûye. Bi temamî li ser hev 56 hejmar jê derdîçin heya sala 2011an. Hejmara dawî di sala 2011an da derdîçe û paşê radiweste. Herçiqas kovar demsalî be jî hem navberên dirêj dikevin nebera hejmaran hem jî di 2006an da vediguhere kovareke mehane. Lêbelê di periyoda xwe ya mehane da jî bi awayekî tekûz dermaçe. Xisûsiyeteke giring a din jî ew e ku Wezaretî Rewşenbîrî Hukûmetî Herêma Kurdistan kovarê çap û belav dîke û cihê belavkirinê jî Hewlêr e.²⁰ Kovar ji serî heya dawiyê bi yek navî derdikeve ku ew jî *Asoyî Folklor* e. Herçiqas Necat Keskin gotibe di hejmara yekem da navê kovarê *Karwanî Folklor* bûye jî dîyar e ku wî bi kovara *Karwanî Folklor* a sala 1990î ra têkilhev kiriye.²¹ Xwediyê îmtîyazê di serî da Barzan Mela Xalid e û paşê dibe Samî Şoreş û paşê weku Wezîrê Rewşenbîrî tê dîyarkirin. Sernûser û edîtorên kovarê jî li gorî hejmaran diguhere. Di serî da Sîrwan Bekir Samî ye û paşê Şewnem Berzincî, Serdar Mîran û Pîrdawid Mexmûrî ne. Lê herî zêde Pîrdawid Mexmûrî hema hema di piraniya hejmarên wê da edîtoriyê dike.

Heya hejmara çardehan rûpeleke sabît a *Asoyî Folklor* tunebe jî piştî wê bi piranî weku 200 rûpelî çap dibe. Dîsa herçiqas di hejmara yekem da dabeşkariya cure û nivîsan tunebe jî ji hejmara duyem û pê ve tesnîf û dabeşkariyeke nivîsan di kovarê da hatiye kirin. Sernavên ku bêtir nivîs di bin wan da weşiyane weku lêkolîn, beyt û dastanî millî, çîrok û efsane, serbirde, gallte û gep, heqayet, meselekanî kurdewarî, metell, qisey nesteq, pendî pêşinan, îdyom, lawik, heyran, stranên folklorî, şî'rî millî û gelek sernavên ku yekcar û ducar derbas bûne weku mêjûya zarkî, honrawe, goranî, zargotin, dua, axaftinî eze-wize, mîtolojîya û hwd. Di kovarê da hem berhevkarî hem jî nivîsên nixrandin û lêkolînî hatine weşandin.

Enstîtuya Kelepûrî Kurdî

Di sala 2003yan da weku rêkxiraweke nahukûmî lê di bin sîbera Hukûmeta Herêma Kurdistanê ya Iraqê da ava bûye. Du binkeyên wê yên serekî yek li Silêmaniyê ya din jî li Duhokê ye. Navenda wê ya li Duhokê di sala 2008an da vebûye. Niha jî tê plankirin ku navendek jî li Hewlêrê bê vekirin. Herwiha nûneratiyên wê li Kerkûkê û her çar parçeyên Kurdistanê hene. Armanca sereke ya enstîtuyê pêkhînanana arşîva çandî û kelepûra zarkî ya Kurdistanê bi hemû kêmayetiyan ayînî û rêgezî bi mebesta tomarkirina nasnameya neteweya Kurd û hemû kêmayetiyan Kurdistanê ku mêjûyeke wan a hevbeş li Kurdistanê heye.²² Enstîtu bi vê armancê dest bi xebatên xwe kiriye û ji berhevkarî, tomarkarî, parastin, çapkirin, pêşandanê bigire heya gelek karên din ên peywendîdarê folklorê pêk înye. Enstîtu hê jî li ser karê xwe berdewam e. Ji 2003yan heya niha kêma û zêde karên ku kirine meriv dikare wiha rêz bike:

Keresteyên devkî û dîmenî (stran, dîlan, dawet, şîn û şahî) kom dikin û li enstîtuyê di studyoyên xwe yên taybet da tomar û revîze dikin û van xebatan vediguhezînin CD, DVD an jî şêwazên dijîtal. Herwiha çapxaneyeye enstîtuyê jî heye û keresteyên ku deşîfrasyona wan dikin û derbasî nivîsê dikin di çapxaneyaya xwe ya taybet da weku pirtûk çap dikin. Ji bilî vî karî keresteyên madî yên weku amûr, alav û raxistinên navmalê berhev dikin û li enstîtuyê dixin bin parastinê. Yanî di esasê xwe da enstîtu karê nivmûzexaneyekê dike. Xisûsen piştî ku di sala 2014an da bi awayekî modern sazîya xwe ji nû ve sazîkirin ku qesda me ji modernbûnê bi amûr û alavên tomarkarî yên modern û studyoyên

²⁰ Cemîl Şêlazî, "Rewşa Folklorê li Devera Behdînanê (Ji Salên Heftîyan Ta Nuke)", Folklorê Me, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 8 (2021), 54.

²¹ Necat Keskin, Folklor û Edebiyata Gelêrî, Stembol: Avesta, 2019a, 113.

²² Ji bo agahiyên bêtir li malpera enstîtuyê binêre: <https://www.khi.krd/kur>

modern e, îcar li enstîtuyê bixwe îcrayên vegêranî, dengbêjî, hunera destî di bin banê enstîtuyê da bi awayekî zindî pêk hînan û tomar kirin.²³ Li gorî Yasîn Hisên ku berpîrsê çap û weşanên Enstîtuyê ye, heya niha di gelek warên folklorê da bi hemû zaravayên Kurdî bi giştî 270 kitêb çap kirine. Enstîtuyê hemû kilamên di Radyoya Bexdayê û Êrîvanê da hatine tomarkin xistiye nav arşîva xwe. Heya niha 80 albûmên dengbêj û stranbêjan çap kirine ku bi piranî ji tomarkinên Radyoya Bexdayê sîd wergirtine. Arşîva wan a kilaman a herî kevin digihêje sêlik/plakên salên 1910î. Bi tevahî 24 hezar kilam û stranên Kurdî yê gelêrî di arşîva Enstîtuyê da parastî ne. Herwiha enstîtu derbarê gelek babetên cihêreng ê folklorê da filmên dokûmentî çê dike ku heya niha 40 filmên dokûmentî amade kirine. Bo nimûne yek ji van filman li ser gihayên Kurdistanê ye ku tîn xwarin an jî ji wan xwarin tîn çekirin li cem Kurdan.²⁴ Dîsa çawa ku Yasîn Hisên di heman pêşkêşîya xwe da da zanîn li gorî rêkeftineke di navbera Enstîtuyê û Konsolxaneyê Amerîkî ya li Herêma Kurdistanê da, herî dereng di Tîrmeha 2022yan da hemû arşîv û xebatên Enstîtuyê dê bi awayekî dîjîtal li ser malpera Enstîtuyê bi lêkoler û xelkî ra bê parvekirin.²⁵

Pirtûkxaneyê enstîtuyê ya giştî heye û 85 hezar pirtûk di bin banê vê pirtûkxaneyê da ne. Para bêtir ji van pirtûkan derbarê folklorê Kurdan da ye. Herwiha bi qasî deh hezar pirtûkên çavkanî bi gelek zimanên cuda derbarê Kurd û Tarîxa wan da di bin banê pirtûkxaneyê da arşîvkirî ne û ev pirtûkxane bo lêkoler û xwendekaran vekirî ye. Herwiha enstîtu hin serdeman ji bo xwendekarên master û doktorayê û lêkolerên li ser folklorê Kurdî kar dikin, bûrs, cihê raketinê dabîn dike.²⁶ Xebatên enstîtuyê yê li ser folklorê Kurdî bi başûr tenê ra sînorkirî nîne. Her çar parçeyên din jî di bala wan da ye. Li gorî ku Cemîl Şêlazî destnîşan dike heya sala 2020î bi giştî 240 pirtûk di warê folklorê da belav kirine ku 86 pirtûk ji wan bi zaravayê Kurmançî derçûn 52 pirtûk yê devera Behdînanê ne û 31 pirtûk bi tîpên latînî ji parçeyên din ên Kurdistanê ne.²⁷ Bo nimûne heya niha çendek ji wan xebatên Bakur, Rojhilat û Rojava yê di bin banê enstîtuyê da çap bûne ev in: xebata bi navê *Stranên Folklorîk ên Botanê* ya Seyda Goyan di 2007an da weku du berg û xebata bi navê *Sanikanê Diyarbekirî ra Guldesteyek* a Roşan Lezgîn di sala 2009an da hatin çapkirin ku xebatên bakurê Kurdistanê ne. Xebata bi navê *Keşkol: Dastanî Nayabê û Kemyabê Kurdî Goranî/Hewramî û Çend Basî Lazimê* ya Keyûmersê Nîkreftar di sala 2013an da û xebata bi navê *Çunen Çirokê Folklorê Horamîyê* ya Necîb Hesenî di sala 2014an da hatin çapkirin ku xebatên rojhilatê Kurdistanê ne. Dîsa xebata bi navê *Buxçika Bûkan ji Zargotina Biçûkan: Stranên Listikên Zarokan* a Salihê Heydo di sala 2012an da û xebata bi navê *Bêrîvana Cindî: Çend Dastan û Serhatiyên Devera Efrînê* ya Mihemedê Cezawîr Hemkoçer di sala 2012an da hatin çapkirin ku xebatên rojavayê Kurdistanê ne.

Halîhazir Mazhar Xaliqî mûzîkjen û goranîbêjê navdar ê ji rojhilatê Kurdistanê birêvebirê giştî yê enstîtuyê ye. Mirov bi rahatî dikare bibêje ku heya niha di nav Kurdan da bi awayekî dezgehî, berdewam û berfireh yekem sazîya taybet li ser xebatên folklorê ev enstîtu ye. Lê divê em du sazîyên din jî bi bîr bînin ku yek jê Navenda Strana Folklorî li Duhokê ye ku teqrîben 1000

²³ Kenan Subaşî, "Hevdîtîn ligel Mazhar Xaliqî Birêvebirê Enstîtuyê Kelepûrî Kurdî", Hevdîtîn li avahiya Enstîtuyê ya li Silêmaniyê di 28.04.2017an da pêk hat; Cemîl Şêlazî, "Rewşa Folklorê li Devera Behdînanê (Ji Salên Heftîyan Ta Nuke)", 55.

²⁴ Yasîn Hisên, "Pêşkêşîya Dersa Xebatên Folklorê Kurdî yê Enstîtuyê Kelepûra Kurdî", *Kursa Folklor û Edebîyata Gelêrî (Online)*, Diyarbekir: Weqfa Mezopotamyayê, (21.04.2022).

²⁵ Hisên, "Pêşkêşîya Dersa Xebatên Folklorê Kurdî yê Enstîtuyê Kelepûra Kurdî", (21.04.2022).

²⁶ Hisên, "Pêşkêşîya Dersa Xebatên Folklorê Kurdî yê Enstîtuyê Kelepûra Kurdî", (21.04.2022); Kenan Subaşî, "Hevdîtîn ligel Mazhar Xaliqî Birêvebirê Enstîtuyê Kelepûrî Kurdî", (28.04.2017).

²⁷ Şêlazî, "Rewşa Folklorê li Devera Behdînanê (Ji Salên Heftîyan Ta Nuke)", 55.

stranên gelêrî arşîv kirine. Saziya din jî Komela Folklorî li Zaxo ye ku di navbera salên 2006-2014an da kar û xebat pêk hîname. Vê komaleyê digel şeş pirtûkên weşandî çendîn kurs û semîner derbarê rê û rêbazên berhevkarîya folklorê û zanariyên li ser gundan dane.²⁸ Helbet divê meriv xebatên di bin beşên ziman û edeba Kurdî da li Zanîngeha Zaxo, Duhok, Soran, Selaheddîn, Silêmanî, Koyê ji bîr neke ku gelek xebatên master û doktorayê di biwarê folklorê da jî hatine kirin.

Şaredariya Bajarê Mezin a Diyarbekirê (Amedê)

Şaredariya Diyarbekirê di sala 1993yan da bi erêkirina biryarnameya qanûnî ya 504an statûya wê guherî bû Şaredariya Bajarê Mezin.²⁹ Di sala 1999an da cara ewil weku partîyeke sîyasî ya Kurdan bi navê HADEPê (Halkın Demokrasi Partisi/Partiya Demokrasiyê ya Gel) di hîlbijartinên şaredariyê da bi ser ket û Feridun Çelik bû şaredarê Diyarbekirê.³⁰ Di serdema Feridun Çelik da xebateke şênber a li ser folklorê Kurdî xuya nake. Lêbelê piştî wî di serdema serokatîya Osman Baydemir û Gultan Kışanak û Fırat Anlı da kifş e ku gelek xebat hatine kirin. Çawa ku Osman Baydemir jî destnîşan dike di bin gerîndetîya çand û tûrîzmê ya şaraderiyê da lijneyêke lêkolîn û lêgerînê hatiye avakirin û xebatên derbarê folklorê Kurdan da bi destê wê lijneyê hatiye birêvebirin û amadekirin. Dîsa di heman cihê da balkêş e ku Baydemir dibêje em ê ji vir şûnda jî xebatên li ser wêjeya devkî bê navber û bi hestiyarî bidomînin. Ev yek nîşan dide ku şaredarî bi taybetî giringiyê dide xebatên folklorê û bi biryar e van xebatên xwe berfireh bike û bidomîne. Dîsa Baydemir behsa giringiya berdewamîya dengbêjîyê û çanda wê dike û digel wê jî behsa projeya Mala Dengbêjan dike ku bi çî şikilî xebitîne û ji bo xizmetê vekirine.³¹

Ji nav van xebatên ku hatine kirin çendek jê weha ne: *Antolojiya Denbêjan* di nav 3 cildan da ku ji hêla Hîlmî Akyol va hatiye amadekirin, *Şakarên Muzîka Kurdî* di nav 2 cildan da ku ji hêla Zeynep Yaş ve hatiye amadekirin, du berhemên Kakşar Oramar ên li ser Aram Tigran û Eyşe Şanê, bi navê *Meyîr* li ser çanda xwarin û vexwarina Diyarbekirê ji hêla Mehmet Öncü ve kitêbek hatiye amadekirin, du berhemên bi navê *Ji Devê Jinan Stranên Dawetê û Antolojiya Çirokbêj û Destanbêjan* ku ji hêla Hîlmî Akyol va hatiye amadekirin, bi navê *Amedê* kitêbek li ser dîrok, erdnîgarî û çanda wê ji hêla Amed Tîgrîs û Yıldız Çakar ve hatiye amadekirin. Ev û gelek xebatên din di navbera salên 2007 û 2014an da ji hêla şaredariyê ve hatin fînansekirin, çap û belavkirin. Piştî ku serokatîya şaredariyê dest guhert û Gultan Kışanak û Fırat Anlı bûne serok, xebateke din a gelek muhîm ku li bakurê Kurdistanê cara ewil derbarê folklorê da dihat kirin, kovareke mişt ji bo berhevkarî û xebatên folklorê ya bi navê *Folklorê Kurdan* bû. Ev kovar jî bi heman şêwazê ji hêla şaredariyê ve hatiye belavkirin ku dibaceya hejmarê yekem da hevserokên şaredariyê destnîşan kirine ku ev projeyêke Kurdî-derê³² bûye û dema pêşkêşî wan kirine, wan jî bi kêfxweşî qebûl kiriye ku ji bo dîrok, çand û folklorê Kurdan giring nîrxandine.³³

²⁸ Şêlazî, "Rewşa Folklorê li Devera Behdînanê (Ji Salên Heftîyan Ta Nuke)", 54-55.

²⁹ Ji bo agahiyên bêtir derbarê Şaredariya Bajarê Mezin a Diyarbekirê da binêre: <https://124.im/t6cg> Şeyhmus Diken, "Giderayak", 2013, <https://124.im/fqvXk> (14.04.2022).

³⁰ Osman Baydemir, "Çend Gotin Der Heqê Jinûveçapkirina Cîlda 1emîn a Antolojiya Dengbêjan û Amadekirin û Çapkirina Cîlda 2emîn a Antolojiya Dengbêjan de", *Antolojiya Dengbêjan*, (ed.) Azad Zal, (brk.) Hîlmî Akyol, Cild: 1, Çap: 2, Diyarbakir: Diyarbakir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, 9.

³² Komaleya perwerdeya çand û zimanê Kurdî bû ku ew jî piştî derbeya sala 2016an hate girtin.

³³ Gultan Kışanak ve Fırat Anlı, "Xwendevanên Heja", *Folklorê Kurdan*, Çile-Sibat-Adar, Hej: 1 (2015), 2.

Edîtorê kovarê Eşref Keydanî ye. Kovar li ser hev 7 hejmar jê derçûne û kovareke demsalî bûye. Hejmara yekem ne tê da her şeş hejmarên din 104 rûpelî ne.

Di hejmara yekem a kovarê da derbarê hewcedariya kovarê, navê wê û armancên wê da nivîsek hatiye belavkirin ji hêla Desteya Weşanê ya kovarê ve.³⁴ Dema meriv bala xwe dide armancên kovarê, ne tenê derxistina kovareke mişt folklorê ye. Herwiha avakirina arşîv, komale an jî pirtûkxaneyeke folklorê, bi hevkarîya saziyên din amadekirina projeyên nû derbarê folklorê da, di navbera folklorên miletan da xebatên berawirdkarî, wergêrana pirtûkên teorîk ên li ser folklorê ji zimanên biyanî bo Kurdî û gelek xebatên din, armancên din ên kovarê bûne. Lê ji bilî derxistina 7 hejmaran ji kovarê firsend çênebûye ku armancên din jî pêk bînin. Piştî ku qeyûm li ser şaredariyê hat tayînkirin, weşana kovarê jî mîna gelek xebatên din ên li ser folklorê rawestiyên. Herçiqas şaredarî û gerîndetîya çand û tûrîzmê bi taybetî dezgehekê bo folklorê Kurdî ava nekiribe jî di bin banê gerîndetîyê da lijneyeke xebatên folklorê hatiye avakirin û di pratîkê da jî di temenekî gelek kurt da bi dehan xebatên folklorê li dû xwe hêlane.

Weqfa Mezopotamyayê

Weqif di sala 2013an da hat avakirin bi mebesta ku zanîngeheke pîrzimanî û gerdûnî damezirîne ku zimanê wê di serî da Kurdî be. Herçiqas weqif hê negihîştibe vê armanca xwe ya sereke jî di nav van neh salan da gelek kar û barên Kurdî pêk anîn. Yek ji van karan jî xebatên li ser folklorê Kurdî ye. Di vê maweyê da bêguman weqif herî zêde bi xebatên xwe yên li ser folklorê û zimanê derkete pêş. Ji bo ku em baştir têbigihêjin ka çawa ev biryar û plansazî hatine kirin da ku li ser xebatên folklorê hûr bibin, em ê berê xwe bidin du civînên weqifê ku ya yekem di 16ê Çiriya Pêşî ya 2016an da pêk hatiye û civîna duyem jî xisûsen li ser folklorê û xebatên wê di navbera 1 û 3yê Hezîrana 2018an da pêk hatiye.

Di civîna 2016an da sê komên xebatê piştî lekolîn û lêpîrsînan digihêjin encamekê ku hin karan pêk bînin di sal û zemanên pêş da. Yek ji van koman jî bi navê “Koma Xebatên Folklorê” hatiye binavkirin. Li gorî rapor û encamnameya vê komê weqifê de van karan derbarê folklorê da bikira û bike ku weku çar made hatine rêzkirin û em ê li vir bi kurtî neqil bikin:³⁵

1. Avakirina beşa xebatên folklorê ye ku dixwazin di bin vê beşê da çî xebatên folklorê yên Kurdan heya niha hatibin kirin, berhev û polîn bikin û arşîvekê jê ava bikin.
2. Dê komxebatek bê pêkanî derbarê amadekirina projeyên li ser folklorê bo ku ji saziyên din bo van xebatan piştgirî bînin wergirtin.
3. Biryar ew e ji bo pêkhînanana termînolojîya xebatên folklorê lijneyekê bê avakirin bi hevkarî û şîrkatîya koma xebatên zimanî.
4. Ji bo lêkolînên di qada folklorê Kurdî da kurs û dersên teorîk û pratîk ên bisertîfîka bînin danan ku biryar e ev li ser çar xalan bê pêkhînan. Xala yekê derbarê mêjûya folklorê Kurdî da ye, xala duyê taybetî û beşên folklorê Kurdî ye, xala sêyê metodolojîya berhevkarîyê ye û xala çarê jî xebitandina li qadê ya beşdaran e.

Di vê maweyê da ji van xalan hinek jê pêk hatine, hinek jê nîvco mane û hê neçûne serî û hinek jê jî hê pêk nehatine. Xala sêyem û çarem kêm û zêde pêk

³⁴ Desteya Weşanê, “Folklorê Kurdan: Angaşt Danezan”, *Folklorê Kurdan*, Çile-Sibat-Adar, Hej: 1 (2015), 4-6.

³⁵ Weqfa Mezopotamyayê, “Mezopotamya Vakfı Kapasite Geliştirme Toplantısı Sonuç Raporu”, 16.10.2016 yılında gerçekleştirilmiştir.

hatine ku em di civîna 2018an da hem pêkhatina van xalan dibînin hem jî biryarên nû yên li ser xebatên folklorê dibînin. Xisûsen di civîna 2018an da dîyar e ku ji bo xebatên termînolojîya folklorê hin tişt hatine kirin û berdewam dê bên kirin. Bi kurtî biryarên ku di wê civînê da hatine girtin ev in: lîsteyeke term û cureyên folklorê hatiye amadekirin û biryar dane ku bi awayekî tematîk li ser termînolojîya van cureyan rawestînin û herwiha beşdarên vê komxebatê bên zêdekirin. Biryareke din a giring jî derxistina du kovaran e ku yek jê akademîk û bi hekem be ya din jî serbest û ji bo berhevkarîya vegêran û keresteyên folklorîk be.³⁶ Di encama van her du civînan da îroj dema em li kar û xebatên weqîfê dinêrin ku li ser folklorê Kurdî kirine, dibînin ku gelek ji van pêk hatine û berdewam in. Di serî da du kursên bi navê “Çanda Devkî û Berhevkarîya Berhemên Folklorê” pêk hatine û di encama van kursan da beşdarên ku li qadê geriyane û berhevkarîyê kirine û paşê ji bo nîqaşa li ser van berhevkarîyan û metodolojîya wan çend kargehên bi navê “Çanda Devkî û Berhevkarîya Berhemên Folklorê” pêk hînane. Dîsa di çarçoveya dersdarîyê da bi navê “Kursa Folklorê û Wêjeya Gelêrî” bernameyê berfireh di bihara sala 2022an hatiye danan. Herweha sê komxebat hatine danan li ser nîqaş û danîna temînolojîyê bo folklorê Kurdî ku hêj neçûye serî.

Weqîfê ji bilî van xebatan du karên gelek giring dest pê kiriye ku du kovarên li ser folklorê ne. Ya yekem bi navê *Folklor û Ziman* weku kovareke akademîk û bihekem derketiye ku heya niha 4 hejmar jê derçûne û naveroka vê kovarê bi gotarên teorîk û analîtîk ên li ser ziman û folklorê dagirtî ne. Ev kovar bi edîtorîya Mustafa Aslan û Mikail Bülbul tê amadekirin. Ji kovarê salane du hejmar di mehên Nîsan û Çiriya Pêşî da belav dibin ku hejmara yekem di Nîsana 2020an da çap û belav bûye. Dîsa kovareke din a li ser folklorê bi navê *Folklorê Me* di sala 2019an da dest bi weşanê kiriye. Ev kovar salane çar hejmar jê derdiçin ku kovareke demsalî ye. Heya niha 10 hejmar jê belav bûne û edîtorîya kovarê jî li ser milê Eşref Keydanî ye. Kovar sabît her hejmarek di nav 120 rûpelî da bi cih bûye. Armanca sereke ya kovarê di her babeteke folklorê da mijûlahîya bi karê berhevkarî û nixandîna ya her cureyekî çanda madî û manewî û devkî ya Kurdî ye.³⁷ Xala herî balkêş a di kovarê da ew e ku her berhevkarîyek li gorî rêbaza zanistî ya berhevkarîyê pêk hatiye û bi piranî berhevkar û nivîskarên di kovarê da ji wan kurs û kargehên weqîfê ders wergirtine û perwerde bûne. Ev taybetî jî rengê pisporane dibexşîne kovarê û *Folklorê Me* û kovarên berî wê yan jî yên ku berhevkarîyên folklorîk tê da hatine kirin, ji hev cuda dike. Wisa kifş e ku herçiqas Weqfa Mezopotamyayê bi taybetî ji bo xebatên folklorê nehatibe avakirin jî îroj di pratîka karên xwe da gelek xebatên folklorê Kurdî li dû xwe hêlane. Bêguman gelek xebat û berhevkarî li kovar, weqîf û enstîtuyên berî Weqfa Mezopotamyayê hatibûn kirin. Lê ferqa wan û xebatên Weqfa Mezopotamyayê ew e ku weqîfê bi nêrîn û helwesteke dezgehî, bi plan û proje, bi civîn û şewir ku hemû di nav sistemeke pevgerêdayî da pêk hînane û berdewam in di vî karî da. Yanî hem belavbûyî nîne xebatên wan hem jî bi şewazeke akademîk û pisporane tê encamdan. Axirî divê em bibêjin tiştê ku rengê sazîyê folklorê daye weqîfê bêguman zalbûn û zûrbûna wê ya di vê qadê da ye halîhazir. Yanî herçiqas nav ne ew nav be pratîk, ‘emel û xebatên wê wisa xwe nîşan dide.

³⁶ Weqfa Mezopotamyayê, “Encamnameya Civîna Koma Folklorê ya di 1-3 Hezîran 2018an de”. Di 1-3 Hezîran 2018an de civîn pêk hatiye.

³⁷ Ji bo agahiyên berfirehtir derbarê xebatên weqîfê û kovaran da binêrin: <https://www.wmezopotamyayê.org/>

Weşanxaneyên Kurdan û Weşanxaneya Wardozê

Ji serê sedsala 20an ta niha gelek weşanxane û çapxaneyên Kurdan ava bûn ku çendekên ewil weşangeriya Abdurrahîm Rûmî, Ahmed Ramîzê Licê û Emîn Feyzî û Hemzeyê Miksî, weşangeriya Komeleya Kurd ji bo Belavkirina Zanîne û Weşanan, weşangeriya di serdema Şêx Mehmûd Hefîd da, çapxaneya Kurdistan a Husên Huznî Mukrîyanî û weşanxaneya Hawarê ne.³⁸ Helbet piştî vê serdemê ta niha bi sedan weşanxane û çapxaneyên Kurdan çêbûne ku di nav weşanên wan da gelek xebatên folklorê Kurdî jî belav bûne. Em dikarin bibêjin pirtûka Heciyê Cindî û Emînê Evdal a di sala 1936an da li Êrîvanê çap bûye bi navê *Folklorê Kurdmanca* ji yekem nimûneyên xebatên kitêbî yên folklorê Kurdî ne. Lê îroj bi sedan weşanxane bi hezaran pirtûkên li ser folklorê Kurdî çî berhevkarî çî jî lêkolîn û teorîk bin weşandine û diweşînin. Lê ferqa weşanxaneyekê ji yê berî xwe ew e ku para bêhtir weşanên xwe li ser folklorê dike ku ew jî weşanxaneya Wardoz e.

Derbarê weşanxaneya Wardozê û palana wan a weşanê da li ser malpera wan wiha hatiye gotin: “Weşanên Wardozê, di sala 2017an da li Amedê hat avakirin. Wardoz, ber û bala xwe dide ser folklorê kurdan û di hemû waran da pirtûkan bi “tenê” bi kurdî çap dike. Avakarên wê, Bahoz Baran, Mem Mukrîyanî û Mehpûs Serhedî ne.”³⁹ Meriv ji vir têdigihe ku weşanxaneya Wardozê dê tenê xebatên folklorê neweşîne. Lêbelê bala wê bêhtir li ser xebatên folklorîk be ku jixwe di pratîka wan a pênc salan da jî wisa bûye. Çimkî heya niha bi temamî li ser hev 38 kitêb çap kirine ku 29 ji van berhevkarî û xebatên li ser folklorê ne. Di nav berhemên wan da digel kitêbên ku ji nû ve tên çapkirin yê weku Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl gelek ji wan jî berhevkarî û xebatên nû yê li ser folklorê Kurdî ne. Bo nimûne xebata Ayhana Meretowar a bi navê *Lorî*, xebata Asmîn Uyanîk a bi navê *Dua û Nîfir*, xebata Nîhat Öner a bi navê *Ji Binbîra Kurdan Baweriyên Gelêrî* çendek ji van xebatên nû ne. Giringiya weşanxaneya Wardozê ew e ku bala edîtor û weşangerên wê bêhtir li ser xebatên folklorê ye ku mîna weşanxaneyên din zêde belav nabin di nav qadên din da. Loma berhemên xwe bi edîtorîyeke pisporane dikarin amade bikin. Herwiha nasnameyêke folklorê Kurdî ji bo xwe ava kiriye ku êdî di hişê xwînerê Kurdî da weşanxaneya Wardozê temsîla folklorê dike. Loma gelek caran xwîner li bendê ne ka dê kîjan xebata folklorîk çap bibe. Bêguman ji bo avakirina arşîv û navendeke folklorê jî xebata wan a bi vî rengî bo folklorê avantajêke giring e. Ji ber van xisûsiyetên vê weşanxaneyê ye ku meriv bi rahatî dikare wê weku sazîyek binirxîne ku para bêhtir li ser folklorê Kurdî dixebite.

Sazî û Dezgehên Ku Bi Destên Kurdan Nehatine Avakirin

Di bin vî sernavî da em ê qala êwra Kurdên Kavkazê, mûzexaneya Xaneyê Kurd li Senendecê, zanîngehên li bakurê Kurdistanê ku tê da beşên ziman û edeba Kurdî hene û radyoya Bexda, Êrîvan û Ûrmîyeyê û xebatên wan ên li ser folklorê Kurdî bikin.

Kurdên Kavkazê, Kurdnasî û Folklor

Di nav Kurdên Kavkazê da xebatên li ser folklorê ji salên 1930yî ve dest pê kir û serdemeke dirêj bi gur û geşîya xwe dewam kir. Herçiqaq piştî salên

³⁸ Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985*, İstanbul: Avesta, 2005, 313-316.

³⁹ Ji bo agahiyên berfirehtir derbarê weşanxaneya Wardozê da binêre: Wardoz, “Li Ser Me”, <https://www.wardoz.com/> (15.04.2022).

1937an zordestîya Stalîn rû da û navberek kete nav xebatan jî heya salên 1950yî, piştî wê dubare xebat dest pê kirin. Helbet çend sebebên wê hebûn ku ji hêla xebatên folklorê ve çima Kurdên Kavkazê hem pîrxebat bûn hem jî bi awayekî kûr li ser folklorê rawestane. Bêguman mesele dîsa tê ser dezgehên û helbet piştgiriya wan dezgehên a ji bo Kurdên Kavkazê. Çimkî amanceke birêvebiriya Dewletên Yekbûyî yê Sosyalîst ên Sovyetê ew bû ku çandeke hevpar a sosyalîst ava bike ku ev jî rêya wê proleterya, gundî û kevneşopîya wan bû.⁴⁰ Loma sîyaset û birêvebiriya Sovyetê heya radeyekê hem destûr da neteweyên di nav sînorên Sovyetê da bixebitin bo folklorê xwe hem jî piştgiriya da wan.

Di nav dezgehên Sovyetê da em ewilî dikarin behsa Koma Kurdnasîyê bikin ku di sala 1931an da ji bo berhevkerin û lêkolîna folklorê û zimanê Kurdî, bi piştgiriya Komîsaryata (Wezareta) Rewşenbîrî ya Ermenistana Sovyetê hat avakirin. Ev kom şandin gundên Kurdan ên li Ermenistanê û paşê vê komê berê xwe da gundên Kurdên Azerbêcan û Gurcistanê jî ji bo berhevkerina folklorê Kurdî. Di nav vê komê da Heciyê Cindî, Cerdoyê Gêncî, Karo Zakaryan hebûye. Serokê vê komê Prof. Asatûr Xaçataryan bûye. Piştî birêvebiriya Prof. K. Mêlik-Ohancanyan û tevlihbûna hin zanyarên weku Îshaq Mêrangulov, Agop Xazaryan (Lazo), M. Mîrakyan, R. Dirampyan, J. Kojîkyan ev xebat hatiye xurtkirin.⁴¹ Di encama vê xebatê da bûye ku berhema bi navê *Folklorê Kurmanca* ya Heciyê Cindî û Emînê Evdal di sala 1936an da li Êrîvanê çap bûye. Herwiha gelek cureyên zargotinê yê weku stranên epîkîyê, çend şaxên eposa Rostemê Zal, stranên bengîyê, dîrokê, olî, kar û xebatê, e'rf û e'det, mesele û metelok, çîrok û çîvanok ji hêla vê komê va hatibûne berhevkerin. Li gorî birayên Celîlî, Koma Kurdnasîyê ya Înstîtûta Dîroka Rewşenbîrîya Komara Sovyeta Sosyalîst a Ermenistanê gelek giringî daye karê berhevkarîya zargotinê û herweha ji bo civandin, tomarkirin û çapkirina van karan jî gelek pere xerc kirine:

Her sala 1934, hatibû têradîtinê ko gundê k'urda da k'omê biç'ûk bidine sazkirin bona nivîsandin û civandina materyalê zargotinê û çewa hebûna sêksiya (koma) k'urdnasîyê ya Înstîtûtê, materyalê zargotinê bik'irin yê bi destê k'urdnasa hatibûne berev kirin, usa jî lêk'olinawayê wane zanîyarî (yê I. Maragûlov, Lazo (A.Xazaryan), M. Mîrak'yan, R. Drabp'yan) bik'irin. Ji bona pêkanîna planê sêksiya k'urdnasîyê ya Înstîtûta Dîroka Rewşenbîrîya H'ukmeta Ermenistanê li wê hênê êpêce p'ere (dirav) da ji bona miyaserkirina planê sêksiyayê (t'eşkilkirina êk'spêndisiya, civandin û nivîsandina nimûnêd zargotina k'urda li Ermenistanê, Azirbêcanê, Gurcistanê û ji bona ji hev derxistina materyalê civandî).⁴²

Herwiha di 1934an di Konferansa Kurdnasîya Hemtifaqîyê ya pêşîn da hinek pîrsgirêkên mayîn ên Koma Kurdnasîyê hatin çareserkerin û biryareke xurt hat wergirtin bo komkirina zargotinê û nijadnasîya Kurdan ji bona berhevkerina nimûneyên zargotina Kurdan.⁴³ Bi vî rengî ev handan û ev palpiştî heya sala 1937an didome û piştî birêvebiriya dîktator a Stalîn neteweyên weku Kurdan ên li Sovyetê sirgûn dike û gelek tadeyî li wan dike heya salên 1950yî. Piştî salên 1950yî careke din xebatên li ser folklorê Kurdan geş dibin ku

⁴⁰ Hüseyin Can, *Sosyalist Sovyetler Birliği'nde Kürtler (1917-1956)*, İstanbul: Ceylan Yayınları, 2021, 61-64.

⁴¹ Eskerê Boyîk, "Zargotina Kurdî û Berevoka Folklorê Kurmanca", *Folklorê Kurmanca*, Heciyê Cindî & Emînê Evdal, Stembol: Avesta, 2008, 32; Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, *Zargotina Kurdî II*, Moskova: Naûka, 1978, 31.

⁴² Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, *Zargotina Kurdî II*, 32.

⁴³ Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, *Zargotina Kurdî II*, 32.

nimûneyek jê jî weşana Radyoya Êrîvanê ye. Ev geşbûn heya belavbûna Sovyetê dewam dike û piştî jî jixwe êdî kêr û lawaz dibe. Xisûsen li Rûsyayê û Ermenistanê du akademî û enstîtuyên gelek giring hene ku ji bo pêkhînanana xebatên folklorê Kurdî rolên sereke lîstine.

Li Rûsyayê li zanîngeha Lenîngradê (Petersburgê) heya salên 1957-58an beşeke serbixwe ya Kurdî yan jî kurdolojîyêk tunebû. Beşa kurdî yan jî xebatên Kurdî di bin beşa Îranîstîkê da bû. Lê di sala 1957-58an⁴⁴ da Yûsif Abgarovîç Orbelî (1887-1961) kurdolojîyê weku beşeke serbixwe ji binbeşa Îranîstîkê derxist û ava kir û bû serokê beşê. Piştî wefata wî Qanatê Kurdo serdemek serokatîya beşê kir û demeke kurt jî Ordîxanê Celîl bi vî karî rabûye û berî belavbûna Sovyetê dubare beşa Kurdî ketiye bin beşa Îranîstîkê.⁴⁵ Lêbelê bi taybetî di wê serdemê da gelek xebat li ser folklorê Kurdî hatine kirin. Teza ku Ordîxanê Celîl li ser Kela Dimdimê nivîsî, xebata Qanatê Kurdo ya li ser varyantên Memê Alan, malûmatên Ksenefon ên li ser Kurdan, berhevkarîya deqên folklorê yê weku beyt û serhatî, mesele û metelokên Kurdî û dîsa xebata Qanatê Kurdo û J.S. Musaelyan a li ser hozên Kurdan di çavkanîyên sedsala 16 û 19an da, xebata M. B. Rudenko ya li ser varyanteke Dehak bi navê “Derheqê Qîral Zîhaq da” ku bi Rûsî nivîsîye, çendek jî wan xebatan in ku ji aliyê xwendekar û mamostayên beşa Kurdî ya zanîngeha Lenîngradê/Petersburgê va hatine amadekirin.⁴⁶ Herçiqaş xebatên li ser folklorê yê her du birayên Celîlîyan (Ordîxan û Celîlê Celîl) salên berê kurdolojîya Lenîngradê dest pê kiribin jî piştî ku beşdarî koma kurdolojîya Lenîngradê bûn hêj bêhtir di vî warî da bi pêş ketin.⁴⁷

Li Ermenistanê di sala 1959an⁴⁸ da di Akademîya Ermenistanê ya Zanistiyê da beşa Rohilatzanîyê tê damezîrandin û di bin vê beşê da jî beşa Kurdzanîyê tê avakirin. Di serî da Heciyê Cindî heşt salan serokatîya wê dike.⁴⁹ Dîsa Emînê Evdal û Ordîxanê Celîl çend kesayetên giring ên ji bo folklorê Kurdî li wir xebitîne. Jixwe paşê Ordîxan ji vê Akademîyê derbasî Lenîngradê dibe.⁵⁰ Di nav kesayetên da bêguman di serî da xebatên Heciyê Cindî û paşê yê Emînê Evdal, Qanatê Kurdo, Casimê Celîl, Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl, J.S. Musaelyan, M.B. Rûdenko xebatên herî berçav ên wê êwrê û wan her du akademîyan in. Xisûsen *Folklorê Kurmanca* ya Heciyê Cindî û Emînê Evdal, *Şaxên Eposa Rostemê Zal û Hikyatêd Cimeta Kurda* (6 cild) ya Heciyê Cindî, *Zargotina Kurda* (2 cild) ya Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl, bêguman teza Heciyê Cindî ya li ser *Şaxên Kerr û Kulik*, teza Ordîxan a li ser *Kela Dimdimê*, teza Emînê Evdal a bi navê *Jina Kurd di Malbeta Qedîmî da li ser Himê Matêryalê Netewzanyê û Folklorzanyê* nimûneyên ewil ên zanistî yê berhevkarîya folklorê û herwiha di asta nameyên doktorayê da ne. Dema meriv van kesayetên û xebatên wan dinirxîne, bêguman xaleke sereke ya hevpar jî kombûna wan a li dor çend

⁴⁴ Li gorî Rohat Alakom ev beş di sala 1959an da ava bûye. Binêre: Rohat Alakom, *Kurdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, İstanbul: Weşanên Deng, 1991, 108.

⁴⁵ Metin Yüksel, *Kurdoloji û Malbata Celîlan: Hevpeyvîn bi Celîlê Celîl û Cemîla Celîl ra*, Stembol: Avesta, 2014, 28.

⁴⁶ Heciyê Cindî, *Şaxêd Êposa Rostemê Zalê Kurdî*, Yêrêvan: Neşîreta Akademîya Komara Sovêtîyêye Sosiyalîstîyêye Ermenîstanêye Ulma, 1977, 23; Joyce Blau, “Kurdoev Qenâtê”, *Encyclopaedia Iranica*, 2006, <https://124.im/6fj> (28.06.2022).

⁴⁷ Yüksel, *Kurdoloji û Malbata Celîlan: Hevpeyvîn bi Celîlê Celîl û Cemîla Celîl ra*, 64-65, 143-150.

⁴⁸ Lê bi awayekî fermî di sala 1968an da ev beşa Kurdzanîyê vedibe. Ji bo vê binêre (Riya Teze, 16.04.1969). Li gorî Rohat Alakom di sala 1958an da beşa rohilatzanîyê vedibe û di bin vê beşê da çar komên xebatê tî avakirin ku yek ji wan Koma Kurdzanîyê ye. Piştî di sala 1971yan da beşa rohilatzanîyê dibe enstîtuya rohilatzanîyê û di bin banê vê enstîtîyê da ev Koma Kurdzanîyê bi awayekî fermî vediguhêre dibe Beşa Kurdzanîyê. Binêre: Alakom, *Kurdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, 110.

⁴⁹ Boyîk, “Zargotina Kurdî û Berevoka Folklorê Kurmanca”, 38-42.

⁵⁰ Yüksel, *Kurdoloji û Malbata Celîlan: Hevpeyvîn bi Celîlê Celîl û Cemîla Celîl ra*, 144.

sazîyên navborî bûye. An jî piştgiriya sazîyan a ji bo xebatên wan ên li ser folklorê Kurdî bûye.

Xaneyê Kurd

Ev der qesr û qonaxek e li Senendecê rojhilatê Kurdistanê û li ser 4000 mètre çarçikan hatiye avakirin ku ji serdema ewil a Erdelanîyan ve gav bi gav hatiye avakirin. Îroj weku “Qonaxa Asif” jî tê binavkirin ku Asif Wezîrî kurê Mîrza Muhemed Rîza Wezîrî ye û ew kurdên Kirmanşahê ne. Xisûsiyeta wê ji bo folklorê Kurdî ew e ku di sala 1977an da Birêvebiriya Çandî ya Eyaleta Kurdistanê li Îranê ev der bi dest xistiye û restore kiriye. Di sala 2003yan da jî ev der bi navê Xaneyê Kurd (Mûzexaneyê Antropolojîyê) ji bo pêşandana berhem û keresteyên derbarê xwarin û vexwarin, cil û berg, kar û bar, rabûn û rûniştin, raxistina navmalê, hekîmtîya gelêrî û gelek aliyên din ên çandî yên Kurdan hatiye terxankirin. Ev mûzexane bi ferqekê ji yên din cihê dibe ku ew jî li ser navê Kurdan ku tê da her texlît çand û adetên wan hatiye komkirin. Herwiha ev der li Îranê mûzexaneyê herî mezin tê hesabandin ku li ser navê qewmekî hatiye avakirin. Esil li her mûzexaneyê Kurdistanê pir mimkûn e gelek keresteyên folklorîk peyda bibin.⁵¹ Lê li Xaneyê Kurd her çi kereste bin bi taybetî li ser çanda Kurdan e. Yek jî bi awayekî pişporane yek bi yek ji bo pêşandana her aliyekî gelêrî yê Kurdan dabeşkarî hatiye kirin ku em ê li vir jî weku nimûne çend wêneyên wê parve bikin.

Wêne 1: Danasîn û Plansazîya Qonaxê⁵²

⁵¹ Weku nimûne Mûzexaneyê Folklorê li Duhokê yek ji wan e. Ji bo agahiyên berfireh binêre: Şêlazî, “Rewşa Folklorê li Devera Behdînanê (Ji Salên Heftîyan Ta Nûke)”, 54.

⁵² Kenan Subaşî, Wêneyên Xaneyê Kurd, Geşta li Senendecê/Xaneyê Kurd, 2019.

Wêne 2: Nîmûneyek bo Xalîçerêşîya li Kurdistanê û Raxistina Navmalê⁵³

Wêne 3: Nîmûneyek bo Derman û Tîba Gelêrî⁵⁴

⁵³ Subaşı, Wêneyên Xaneyê Kurd, 2019.

⁵⁴ Subaşı, Wêneyên Xaneyê Kurd, 2019.

Wêne 4: Nîmûnek bo Xişir û Cil û Bergan⁵⁵

Enstîtuyên Zimanên Zindî û Beşên Ziman û Edebîyata Kurdî li Zanîngehên Bakurê Kurdistanê (Tirkiyeyê)

Li Tirkiyeyê ji sala 2009an û pê va hem di bin banê Enstîtuyên Zimanê Zindî da hem jî di bin banê Fakûlteyên Edebiyatê da beşên ziman û çanda Kurdî yan jî ziman û edebîyata Kurdî hatine avakirin. Di serî da li Mêrdînê li

⁵⁵ Subaşı, Wêneyên Xaneyê Kurd, 2019.

Zanîngeha Mardin Artukluyê û paşê li Zanîngeha Mûş Alparslanê, li Zanîngeha Bingolê, li Dêrsimê li Zanîngeha Munzurê, li Zanîngeha Van Yuzuncu Yilê, li Amedê li Zanîngeha Dicleyê û li Zanîngeha Siirtê ev beş hatin vekirin. Di nav van zanîngehan da ya Sêrtê ne tê da yê din çî di asta lîsansê da be çî jî di asta master û doktorayê da be perwerde û xebat lê pêk tên. Derbarê avakirin û prosa avakirina van beşan da ji bo agahiyên berfirehtir meriv dikare ji xebata Necat Keskin sûd wergire.⁵⁶ Çimkî em ê li vir bêhtir bala xwe bidin xebatên van beşan ên di qada folklorê da. Li Zanîngeha Mardin Artuklu, Van Yuzuncu Yıl û Bîngolê di bin banê enstîtuyên zimanên zindî da û li zanîngehên din jî di bin banê enstîtuya zanistên civakî da perwerdeya masterê û ne li hemû deran be jî perwerdeya doktorayê tê kirin. Herwiha li çar zanîngehên weku Mardin Artuklu, Bîngol, Muş Alparslan û Munzurê di asta lîsansê da jî perwerde tê kirin. Dema ku meriv bala xwe dide xebatên li ser folklorê yê di asta nameyên master û doktorayê da heya dawiya sala 2020î bi giştî 356 tezên masterê hatine amadekirin ku ji van 91 tez di qada folklorê da ne ku ev teqabulê sedî bîst û yekê (%21) temamî tezên masterê dike. Dîsa bi heman şikilî heya dawiya sala 2020î bi giştî 13 tezên doktorayê hatine amadekirin ku ji van 3 tez di qada folklorê da ne ku ev jî teqabulê sedî nozdehê (%19) temamî tezên doktorayê dike.⁵⁷ Ji vê rejeyê meriv tê digihêje ku ku hem di bernameya masterê û hem jî di ya doktorayê da ji pênc paran parekî xebat li ser folklorê çê bûne. Ev rêje nîşaneyê giringîpêdana folklorê ye di van bername û zanîngehan da û herwiha nîşaneyê bala zêde a li ser folklorê ye.

Di nav van xebatên folklorê da para bêhtir edebiyata gelêrî digire. Herçiqas rêjeyeke şênber a vê dabeşkarîyê di destê me da tunebe jî em dikarin çend xebatên ku pêk hatine weku nimûne li vir parve bikin:⁵⁸

“Kaplan, Yaşar, Destana Kela Dimdim û Xanê Lepzêrîn: Lêkolînek Edebî û Dîrokî, Zanîngeha Van Yüzüncü Yıl, Enstîtuya Zimanên Zindî, Wan, 2015.

Yıldırımçakar, Mehmet, Heyranok di Edebiyata Kurdî ya Gelêrî da Mînaka Herêma Wanê, Zanîngeha Muş Alparslan, Enstîtuya Zanistên Civakî, Mûş, 2017.

Buran, Eşref, Mela Wekî Tîpekî Pêkenokên Kurdî, Zanîngeha Mardin Artuklu, Enstîtuya Zimanên Zindî, Mêrdîn, 2018.

Hamarat, Handan, Hekimênîya Şari yê Çoligî u Terminolojiyê Weşiyê, Zanîngeha Bingol, Enstîtuya Zimanên Zindî, Çewlîg, 2020.

Koksun Ölmez, Azize, Kürtlerde Halk Hekimliği ve Halk İnanışları Hakkari Rındık (Geçimli) köyü örneği, Zanîngeha Dicle, Enstîtuya Zanistên Civakî, Diyarbakir, 2019.

Çifçi, Tekin, Adıyaman ve Çevresinde Halk İnançları ve Halk Hekimliği, Zanîngeha Dicle, Enstîtuya Zanistên Civakî, Diyarbakir, 2019.”⁵⁹

Bi vî rengî bi giştî (master û doktora tev da) 94 tez li ser folklorê hatine nivîsîn. Bi piranî zimanê tezan bi Kurdî ye. Lêbelê ji ber ku serdemekê (2018-2020) li Zanîngeha Dicleyê qedexe danîbûne ser nivîsîna bi Kurdî û herwiha li hemû zanîngehên Tirkîyeyê rê vekiriye ji bo nivîsîna bi zimanê Tirkî, loma

⁵⁶ Necat Keskin, “Serboriya Akademiya Kurdî li Tirkîyeyê û Pirsgirêkên Wê”, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR), Cilt:10 Sayı:1(19) Nisan-2018, 476-482.

⁵⁷ Ziyattin Yıldırımçakar, Sinan Çakar û Şerif Güzel, “Bibliyografyaya Tezên Master û Doktorayê yê Beşên Ziman û Edebiyata Kurdî û Ziman û Çanda Kurdî (2012-2020)”, *Kurdîyat*, 3 (2021), 69-72.

⁵⁸ Ji bo listeya hemû tezên li ser folklorê li vê xebatê binêrin: Ziyattin Yıldırımçakar, Sinan Çakar û Şerif Güzel, “Bibliyografyaya Tezên Master û Doktorayê yê Beşên Ziman û Edebiyata Kurdî û Ziman û Çanda Kurdî (2012-2020)”, 67-99.

⁵⁹ Ziyattin Yıldırımçakar, Sinan Çakar û Şerif Güzel, “Bibliyografyaya Tezên Master û Doktorayê yê Beşên Ziman û Edebiyata Kurdî û Ziman û Çanda Kurdî (2012-2020)”, 67-99.

carinan hin tezên bi zimanê Tirkî jî di nav da xuyane. Lêbelê mijar bi temamî folklorê Kurdan e.

Weku din di nav mufredata van zanîngehan da çî dersên di asta lîsansê da çî jî di asta master û doktorayê da bin, dersên li ser vegêrana gelêrî, destpêka edebiyata gelêrî, destpêka folklorê, folklor û hafîzeya kolektîf, etnomuzîkolojî, dengbêjî çendek jî wan dersan in ku di nav qada folklorê da tînin hesibandin. Esil meriv dikare bibêje ku ders bi piranî dabeşî ser çar qadên sereke dibin ku yek jî wan jî folklor e. Weku nimûne dema em berê xwe didin mufredata zanîngeha Mardin Artukluyê ya lîsans û masterê dersên bi folklorê ra peywendîdar ev in:⁶⁰

⁶⁰ Ji bo agahiyên berfirehtir derbarê enstîtu û mufredatê da binêre: <https://124.im/iH2> (27.06.2022).

Tablo 1: Dersên di Qada Folklorê da li Zanîngeha Mardin Artukluyê

Sal	Lîsans Serdema 1	Lîsans Serdema 2.	Sal	Master Serdema 1. ⁶¹	Master Serdema 2.
1	Derbarê Folklorê da Ders Tuneye	Derbarê Folklorê da Ders Tuneye		1.Edebiyata Gelêrî I 2.Xebatên Berawirdî yên Folklorê 3.Destpêka Folklorê 4.Rêbazên Berhevkarîya Folklorê 5.Çand û Nasnameya Kurdî 6.Teorîyên Mîtolojiyê û Mîtolojiya Kurdan 7.Folklor û Bîr 8.Teorîyên Folklorê	1.Edebiyata Gelêrî II 2.Cureyên Edebiyata Gelêrî 3.Edebîyata Dengbêjîyê 4.Helbesta Gelêrî 5.Şehname di Edebiyata Gelêrî û Nivîskî ya Kurdî da 6.Etnomuzîkolojî û Muzîka Kurdî
2	Destpêka Folklorê	Destpêka Edebiyata Gelêrî		Amadekirina Tezê	Amadekirina Tezê
3	Vegêrana Gelêrî I	Vegêrana Gelêrî II			
4	Helbesta Gelêrî	Dengbêjî			

Herçiqas mufredata zanîngehên din bi giştî bi qasî vê mufredatê zengîn û xurt nebe jî di beşên ziman û edeba Kurdî ya hemû zanîngehan da çend ders derbarê folklor, edebiyata gelêrî û cureyên wê da hene. Li Bakur berî ku ev beş û enstîtu ava bibin bi vî şikilî bi rêk û pêk, berfireh û bi dîsîplîn xebateke wihareng li ser folklorê nehatibû kirin. Ev yek jî hêz û motîvasiyona sazîbûnê yan jî giringîya piştgirîya sazîyan di karên bi vî rengî da nîşanî me dide. Bêguman ev kar û xebat wisa bi pakî û rahetî jî anku jixweber nehatine kirin ku divê em wê jî li vir destnîşan bikin. Dema ku ev kar û xebat dihatin kirin di ber ra gelek tadeyî û astengî jî li van beşan û kadroyên wan hatiye kirin ku rapora *Li Zanîngehên Tirkiyeyê Îxlalên Mafên Akademîk yên di Qada Xebatên Kurdî da* ya ku Weqfa Îsmail Beşikçi amade kiriye, derbarê wan pirsgirêkan da ye.⁶²

⁶¹ Dersên di mufredata masterê da xuya dibin, bi temamî nayên xwendin. Xwendekarek di nav van dersan da her serdemê herî zêde dikare sê dersan hilbijêre.

⁶² Binêrin: Weqfa Îsmail Beşikçi, *Li Zanîngehên Tirkiyeyê Îxlalên Mafên Akademîk yên di Qada Xebatên Kurdî de*, İstanbul: Weqfa Îsmail Beşikçi, 2021.

Dîsa ji bo folklorê li Zanîngeha Mardin Artukluyê ji hêla Kadri Yıldırım, Ramazan Pertev û Mustafa Aslan ve di sala 2013an da kitêbeke dersê ya bi navê *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî* derbarê folklor, teorîyên wê, çavkanîyên wê û xebatên folklorê Kurdan da hatiye amadekirin ku dîsa ev amadekarî encama wê dîsîplîna dezgehê bû ku weku lazîmîyekê derket. Herwiha li heman zanîngehê di çarçoveya projeyê BAPê (Bilîmsel Arastîrmalar Projeleri/Projeyên Lêkolînên Zanistî) da Necat Keskin û komek lêkolîner li devera Mêrdînê berhevkarîya folklorê û edebîyata devkî kirin ku ew proje bi navê *Zêrka Zêra: Cureyên Edebîyata Gelêrî li Dêrdora Mêrdînê* hat çapkirin.⁶³

Radyo û Televîzyonên Iraq, Îran, Tirkîye û Sovyetê

Di gelek radyo û televîzyonan da çî îcrakirina vegêran û kilamên Kurdî yê gelêrî bin çî jî adaptasyona wan vegêran û kilaman bo belgefilm û rêzefilm û bernamêyên taybet bin, di her televîzyon û radyoyekê da arşîveke piçûk û mezin heye. Di nav van radyo televîzyonan da hinek ji wan bêtir bi arşîvên xwe yê folklorê derketine pêş û heta bûne remza vî warî. Xîsûsen jî weşanên çend radyoyan di nav Kurdan da bi nav û deng e. Berî ku em derbasî van radyoyan bibin, divê em bi kurtî destnîşan bikin ka di qada medyayê da kîjan radyo û televîzyon hebûn û çî xebateke nîmûneyî kirin bo folklorê Kurdî.

Di nav weşanên radyo û televîzyonê da cara ewil weşana radyoyê li Radyoya Bexdayê⁶⁴ di sala 1939an da pêk hatiye û bi zaravayê soranî bûye. Di serî da 15 deqîqe weşana Kurdî hebûye û di sala 1954an da ev weşan di navbera saetên 15:25 û 16:25 da bûye saetek. Bêguman em ê behs bikin ka naveroka vê weşanê çî bûye. Lê berî wê divê em destnîşan bikin ku di sala 1941an da li Libnanê bi navê Radyoya Lewant di bin hukumdariya Fransîyan a li Beyrûtê heftêyê du rojan di navbera saet 17:00 û 17:30an da weşana bi Kurdî hebû ku bi zaravayê Kurmancî weşana ewil a radyoyê ev tê hesabandin. Helbet di sala 1946an da piştî ku radyoyê dewrî hukûmeta Libnanê kirin, weşana wê ya Kurdî jî bi dawî bû. Dîsa li gorî angaştêkê hêj berî Bexdayê li Jaffayê (Yafa) di Radyoya Şerqu'l Ednayê da weşana Kurdî dest pê kiriye ku ev angaşt jî ne piştrastkirî ye. Li Îranê jî cara ewil di Radyoya Tebrîzê ya di bin hukmê Komara Azerbêcana Xweser da weşana bi Kurdî ya radyoyê dest pê kiriye û jixwe derhal li dû wê ji hêla Komara Kurdistanê li Mehabadê di 30yê Nîsana 1946an da radyoyêke bi navê Kurdistanê tê avakirin û bi zaravayê Soranî weşana radyoyê dike. Jixwe piştî salên 1950yî weku Hasanpour jî bi nav kiriye herweku şerên radyoyan dest pê kiriye û dewletan ji bo propagandayên xwe radyo bi kar anîne. Li Sovyetê di sala 1954an⁶⁵ da li Êrîvanê radyoya Kurdî dameziraye û di serî da 15 deqîqe û paşê maweya weşanê derketiye saet û nîvekê ku ev radyo remza stranên gelêrî ya Kurdî bûye û wisa hatiye naskirin. Herwiha piştî ku li Qahîreyê jî bi awayekî gelek xurt û kurdperwer weşana bi Kurdî ya radyoyê di sala 1957an da dest pê kiriye, Îranê jî ji bo dijî vê dest bi weşanên bi Kurdî yê radyoyan kiriye da ku propagandaya Misir û Sovyetê bişikîne. Di sala 1959an da li Îranê li bajarê Teheranê, Senendecê, Kirmanşahê, Rîzaîye û Meşhedê weşanên bi Kurdî yê radyoyê hatin kirin ku Radyoya Kirmanşahê paşê bû Radyoya Bextaran û

⁶³ Binêrin: Necat Keskin, *Zêrka Zêra: Cureyên Edebîyata Gelêrî li Dêrdora Mêrdînê*, Stembol: Avesta, 2019b.

⁶⁴ Herçîqas hin lêkolîner destnîşan bikin ku berî vê li Sovyetê di navbera salên 1923-1929an da weşanên radyoyê bi Kurdî hebûne jî ev agahî ne piştrastkirî ye. Binêrin: Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985*, 412-413.

⁶⁵ Lê bi awayekî fermî weşana radyoyê di 1ê Kanûna Paşîn a 1955an da dest pê kiriye. Binêrin: Zîna Celîl, "Mûzîk Postası", *Erivan Radyos'nda Kürt Sesi*, (Der. & Çev.) Zeri İnanç, İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2016, 104.

Radyoya Rizaîye jî bû Radyoya Ûrmîyê. Piştî Komara Îslamî ya Îranê herçiqas saetên weşana radyoyê zêdetir jî bûbin ji bo kilam û stranên Kurdî qedexeyeke tund hat danîn ku ji hêla folklorê va dema meriv lê binêre lawaz ket. Li Tirkîyê jixwe bêdengî û polîtîkayeke tund a asîmîlasyonê hebû ji dêvla weşanên bi Kurdî yên radyoyê înkarkirina Kurdan û zimanê wan û helbet li dijî radyoyên li derve ji bo ku Kurdên li Tirkîyê xwe negihînin weşanên wan, çî ji destê dewletê dihat dikir. Derbarê radyo û weşanên wan da ji bo agahiyên berfirehtir binêrin.⁶⁶

Weşanên televîzyonê helbet derengtir dest pê kir. Cara ewil yekem weşana bi Kurdî ya televîzyonê li Iraqê di sala 1969an da di Kerkûk Tv da dest pê kiriye. Heya sala 1999an televîzyona bi navê Kurdistan Tv hat damezirandin û piştî wê heya niha bi dehan televîzyonên satelaytî û herêmî hatine avakirin.⁶⁷ Berî Kurdistan Tv yê li Ewropayê di nav Kurdên dîyasporayê da di sala 1995an da bi navê MED Tv ku paşê navê wê weku Medya, Roj, Stêrk guherîye, televîzyonek hat avakirin ku di vê televîzyonê da bi navê “Şevbêrka Dengbêjan” bernameyêke strîna kilamên Kurdî pêk dihat. Piştî salên 2000î li Îranê û li Tirkîyê jî ji hêla dewletê ve du televîzyonên fermî yên dewletê hatin avakirin. Li Îranê Sahar Tv ku bi rojane 24 saet weşanê dike bi Kurmancî û Soranî her du zaravayên Kurdî. Li Tirkîyeyê jî TRT 6 ku paşê navê wê bû TRT KURDÎ di sala 2009an da ava bû ku hema ji destpêka vê televîzyonê heya niha bi navê “Dengbêj” heftane bernameyêk tê amadekirin ku bi sedan kilam û stran hatine gotin û tomarkirin.⁶⁸ Îroj bi sedan radyo û televîzyonên Kurdî di her warî da weşanê dikin. Lê di dirêjahîya vê tarîxê da sê radyoyên gelek giring hene ku bûne remza stranên gelêrî yên Kurdî û heta nasnameyêke folklorî wergirtine li cem Kurdan.

Radyoya Bexdayê yek ji wan sazî û waran bû ku kilamên kurdî yên gelêrî lê qeyd bûn. Weku me berê jî behs kir di sala 1939an da weşana Kurdî dest pê kiriye. Hêj berî weşana radyoyê çend şirketên muzîkê yên Îngilîzan bi navê Beyzafon, Ebu’l-Kelb, Üdyon, Naim û Naif dengên dengbêjan qeyd dikirin û weku plak/sêlik çap dikirin û dixistine nav bazarê. Piştî ku radyo dest bi weşana Kurdî kir, gelek dengbêjên Kurdan berê xwe didine wir da ku li wir dengên xwe tomar bikin û kilaman bibêjin. Dengbêjên ku herî zêde nav û dengên wan bi Radyoya Bexdayê belav bûye Meryem Xan, Kawîs Axa, Mihemed Arifê Cizrawî, Hesên Cizrawî, Seîd Axayê Cizîrî, Eyşe Şan, Îsa Berwarî, Nesrîn Şêrwan, Daykî Cemal, Elmas Xan, Kawîs Axa, Elî Merdan, Tehsîn Teha û Mehmûdê Xiyalê û çendekên din in. Li gorî lêkolîneran di radyoyê da bi sedan kilam têt tomarkirin. Bo nimûne têt gotin ku tenê 200 kilam ji dengê Meryem Xanê hatine tomarkirin, lêbelê îroj ew du sed kilam li ber destan nînin. Ji wan kilaman heya niha 44 kilamên wê li ber destan e.⁶⁹ Dîsa têt gotin ku ji dengê Mihemed Arif Cizrawî nêzî 300 kilam hatine tomarkirin.⁷⁰ Ji wan kilamên Mihemed Arif Cizrawî 101 kilam bi rêya Enstîtûya Kelepûrî Kurdî di albûmekê da ji nû va hatiye çapkirin. Dîsa têt gotin ku ji dengê Kawîs Axa 42 an jî 43 sêlik hatine

⁶⁶ Hassanpour, Kürdistan’da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985, 412-428.

⁶⁷ Esil li Herêma Kurdistanê (Başûr) halîhazir çar kanalên herêmî hene ku xisûsen weşana folklorê dikin ku heta yek ji wan jî navê wê Folklor Tv ye. Her sê kanalên din jî weku Rasan Tv, Niştîman Tv 1 û Niştîman Tv 2 ne. Ev kanal herêmî ne û tenê başûrê Kurdistanê ji temaşekirina wan îstifade dike. Bêguman ev kanalên televîzyonê jî dikevin nav xebatên sazîyî ku divê xisûsen li ser wan û kar û bernameyên wan xebateke berfireh bê kirin.

⁶⁸ Kenan Subaşî, Gîr û Gallî Mindallanî Kurd: Dîrokçeya Çapemenî û Medyaya Zarokan a Kurdî, Îs-tanbul: Nûbihar, 2018, 31, 37, 49-50, 55-57.

⁶⁹ Melahat Uluç, *Meryem Xan Dengbêja Hizin û Kederê*, Wan: Peywend, 2021, 42-46.

⁷⁰ Zeynep Yaş, *Şakarên Muzîka Kurdî 1*, Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, 192.

tomarkirin ku halîhazir 32 kilam ji dengên wî mayînde ne.⁷¹ Lê li gorî albûma ku Enstîtuya Kelepûrî Kurdî li ser navê Kawîs Axa çapkirî, daneyên Eren rast dernakevin. Li gorî wê albûmê 38 lawik, 8 heyran û 6 beste bi giştî 52 kilam ji dengên wî mane bo îroj.⁷² Bi vî rengî arşîveke gelek xurt li radyoyê çêdibe ku salên paşê di Radyoya Êrîvanê da jî hin ji wan kilaman dubare didin guhdarîkirin. Herwiha radyoyê weku xebatkarên daîmî kar dida hin dengbêjan ku Meryem Xan yek ji wan bûye û dîsa weku navendeke cazîbeyê bûye ji bo dengbêjan da ku biçin dengê xwe li wir bidin tomarkirin. Ev xisûsiyet bi giştî rengê dezgehî yê radyoyê nîşanî me dide ku di nav da parek jî ji bo kilamên gelêrî yên Kurdî hatiye veqetandin ku îroj bi sedan lawik, heyranok, payîzok û stranên din ên gelêrî jê mane ku qismekî wan ê zêde ji aliyê Enstîtuya Kelepûrî Kurdî va ji nû va hatine çapkirin.

Di nav temamê radyoyên Kurdî da ya ku herî zêde bi kilamên gelêrî ra bûye remzek û di bîra Kurdan da nemûşeke bi wî rengî hiştiye Radyoya Êrîvanê ye. Weku me li jor got hêj di sala 1954an da hazîrîya weşanê û komkirina arşîvê tê kirin ku li gorî amaran Cemîla Celîl dane bi giştî dengê bêtirî ji 170 dengbêj û mûzîsyenan hatine tomarkirin ku ji 1500î zêdetir jî kilam û stran hatine civandin û arşîvkirin.⁷³ Di hevpeyvîneke xwe da Celîlê Celîl dibêje ku Cemîlayê piştî Casimê Celîl hejmara wan kilaman ji 2000î zêdetir kir heya sala 2002yan.⁷⁴ Li gorî Têmûrê Xelîl jî 1700 kilam û 41 pîes-şano bi temamî hatine tomarkirin. Ji vî arşîvê weku du cild kilamên rîtmîk û du cild jî kilamên serbest bi tevahî 915 kilam nêzikî 160 dengbêj û stranbêjî yên ku di radyoya Êrîvanê da strane ji aliyê Cewad Merwanî ve hatiye berhevkirin û çapkirin.⁷⁵ Ev arşîva mezin bêguman bûye pîreyek di navbera nîfşên kevin û nû da û herwiha parêzvanek ji bo stranên gelêrî yên Kurdî. Helbet ev kar ji ber ku li ser navê dezgehek û di nav dîsîplîna dezgehê da dihat kirin, meriv bi rahatî dikare bibêje ku bi vî teherî sistematîk hatiye berhevkirin û parastin. Jixwe ne dezgehek be karê takekes nîne ku arşîveke hewqas mezin bê berhevkirin û tomarkirin. Em dixwazin balê bikêşin ser awayê xebata vî arşîv û karî jî ku çawa pêk hatiye.

Ev arşîv bi du awayan çêbûye. Di serî da xebatkarên radyoyê ketine nav xelkî û dengbêjan anîne radyoyê û dengên wan digel mûzîkan qeyd kirine. Cemîla Celîl derbarê vî babetê da qala serborîya Casimê Celîl û Şamilê Beko dike ku çawa çûye wî qanîh kiriye û anîye radyoyê û mêvan kiriye û dengê fîq, mey û zirneya wê tomar kiriye. Herwiha Sehîdê Silo, Eliyê Hemed dîsa çend dengbêjên bi wî rengî ne ku Casimê Celîl wan anîye radyoyê dengên wan qeyd kiriye. Awayekî din ê arşîvkirina kilaman jî piştî ku nav û dengê radyoyê di nav xelkî da belav dibe û millet pê dihese û ji her aliyê dengbêj tînan ku dengê xwe qeyd bikin. Ji welatên Sovyetê yên weku Gurcistan, Ermenistan, Qazaxistan û Qirgîzistanê bigire heya Sûriye, Tîrkiye, Îran û Îraqê Kurdên li her aliyê Kurdîstanê yên dengbêj hatine ku çendek ji wan dengbêjan jî Ermenî bûne û ji mintiqeyên cuda yên Kurdîstanê hatine. Ev dengbêj Abrahamê Karapêt, Karapêtê Xaço, Aramê Tîgran, Dawîte Xilo, Îsraêl Ohanyan û Hovannes

⁷¹ Nihat Eren, "Kekeme Bir Bülbül: Kawis Axa", *Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjlik Sempozyum Bildirileri*, Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2019, 843.

⁷² Ji bo albûma Kawîs Axa û hemû dengbêjên di Radyoya Bexdayê da strane binêrin: [https://124.im/LEJ\(24.06.2022\)](https://124.im/LEJ(24.06.2022)).

⁷³ Cemîla Celîl, "Fonda Zêrîn Ses Arşivi Hizmetinde 35 Yıl", *Erivan Radyos'nda Kürt Sesi*, (Der. & Çev.) Zeri İnanç, İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2016, 89-90.

⁷⁴ Zeri İnanç, "Prof. Celîlê Celîl'le Söyleşi", *Erivan Radyos'nda Kürt Sesi*, (Der. & Çev.) Zeri İnanç, İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2016, 142.

⁷⁵ Necat Keskin, "Nîrxandîna Pirtûka "Stranên Arşîva Radyoya Erîvanê", *Kurdîname*, Hej: 4 (2021), 268.

Badalyan bûne.⁷⁶ Arşîva kilaman ji hêla Casimê Celîl ve bi navê “Fonda Zêrîn” hatiye binavkirin û bi awayekî bi rêk û pêk ev arşîv hatiye muhafazekirin. Piştî Casimê Celîl, Dewrêşê Efo du salan û Nûra Cewarî jî du salan serokatîya beşa muzîkê anku Fonda Zêrîn dike û paşê ji sala 1967an heta 2003yan Cemîla Celîl berrpirsiyarîya vê beşê digire. Meriv bi rahatî dikare bibêje ku cazîbeya zêde ya radyoyê ev arşîv û fonda zêrîn bûye ku tê da gelek dengbêjên hezkirî yên Kurdan ên bi navê Efoyê Esed, Şeroyê Biro, Karapêtê Xaço, Memoyê Silo, Mecîdê Silêman, Aramê Tîgran, Egîtê Têcir, Sûsîka Simo, Mehmedê Mûsa, Ahmedê Mirazî, Gulîzera Etar, Aslîka Qadir, Zadîna Şakir, Belga Qado, Kubara Xudo û muzîkjenên Kurdan ên bi navê Şamilê Beko, Egîtê Cimo, Wezîrê Ûsiv, Xelîlê Evdile, Taharê Emer û yên din bûne. Heta li gorî Celîl gelek nivîs û dokument û lêkolînên zanyarên Kurd û yên li ser Kurdan kar dikirin di radyoyê da dihat xwendin di warê tarîx, ziman, etnografya, folklor û edebiyatê da.⁷⁷ Ku ev lêkolîner Qanadê Kurdo, Heciyê Cindî, M. B. Rûdenko, Emînê Evdal, Ordîxanê Celîl, Karlênê Çaçanî, Celîlê Celîl, Şekroyê Mihoyî, Şerefê Eşîr û gelekên din bûne.

Di nav 15 deqîqe, paşê niv saet û piştî jî herî zêde weşana rojane ya saet û nivî da ev kar û xizmeta ji bo ziman û folklorê Kurdî hatiye kirin ku bêyî teredut dîsîplîna dezgehî û piştgiriya wê tîne bîra mirovan. Helbet temenê radyoyê yê dirêj, berdewamî û xwedîkirina gelek spîker, radaktor û xebatkarên ji bo karekî wiha jî wecheke din a dezgehîbûnê ye. Divê em destnîşan bikin ku heya van salên dawî berrpirsiyarîya radyoyê li ser milê Casimê Celîl, Xelîlê Mûradov, Ahmedê Gogê û Keremê Seyad bûye û herweha Nûra Egît Polatova, Eznîva Reşîd, Sêvaza Evdo, Gulîzera Casim, Lûsîka Huseyîn, Ordîxanê Celîl, Emerîkê Serdar, Keremê Seyad, Tîtalê Kerem jî pêşkêşvanên emekdar bûne. Meriv dikare bibêje weku artêşek rojane saet û nivêkê ev kesayetên navborî para bêtir ji bo folklorê Kurdî xwêdan rêtine. Bêguman ev kesayet gişt bi saya hebûna saziyekê hatine bal hev, organîze bûne û xebitîne. Radyoya Ûrmîyê di nav van radyoyan da ku bi dengbêjên xwe bi nav û deng bûye, radyoya sêyemîn e. Ev radyo li Îranê pêşî bi navê Rizaîye dest bi weşanê kiriye û paşê navê wê guherîye bûye Ûrmîye. Radyoya Ûrmîyê di sala 1969an da di hundirê hefteyekê da bi tevahî yek saet dest bi weşana kurdî kiriye. Îran Xanima Mucered, Îbrahîm Newrozî (Dengbêj Xalê Birê), Hemîd Yûsûfî, Mistefa Elîzade, Ehmed Ehmedî dengbêjên bi nav û deng ên Radyoya Ûrmîyê bûne. Di radyoyê da cara ewil Îran Xanima Mucered li ser daxwaza dengbêj Xalê Birê, Mistefa Elîzade û Hemîd Yûsûfî di sala 1971an da weku temsîlkarên dengbêjên jin bi awayekî fermî dest bi kilamgotinê dike.

Dengbêj Xalê Birê li radyoyê gelek kilam gotine. Li gorî Şewqîyê kurê wî tevî ku derfetên Xalê Birê yên tomarkirinê hebûn jî wî bêhtir radyoyê tercîh dikir û ji 1968an û pê da hefteyê 2 stranên xwe di Radyoya Ûrmîyê da tomar dikir.⁷⁸ Ji wê salê û pê da dest bi dengbêjiya radyoyê dike û gelek caran bi dengbêja navdar Îran Xanimê ra stranên gotiye. Xalê Birê 400 stran gotine û 300 ji wan stranên, wî bixwe çêkirine. Di Radyoya Ûrmîyê da 386 kilam tomar kirine. Dema Xumeynî hatiye ser hukum, hêzên wî bi ser Radyoya Ûrmîyê da digirin û ji ber gotinên siyasî û şoreşgerî 150 kilamên Xalê Birê reş kirine. Bi heman rengî qala bi sedan kilamên Îran Xanima Mucered jî dikin ku di radyoyê da hatiye tomarkirin heya sala 1979an. Piştî ku rejîm guherîye dengbêjî jî di radyoyê da gelek lawaz ketiye û hatiye ber qedandinê. Îran Xanim jî jixwe piştî

⁷⁶ Cemîla Celîl, “Fonda Zêrîn Ses Arşivi Hizmetinde 35 Yıl”, *Erivan Radyos’nda Kürt Sesi*, 92–96.

⁷⁷ Celîlê Celîl, “Radyoya Kurdî li Yêrêvanê û Bingehdanîna Wê II: Bona 50. Saliya Radyoyay Kurdî ya Yêrêvanê”, *Kovara Bir*, hej: 4 (2006), 125–126.

⁷⁸ Şewqî, *Hevpeyvîn ligel Şewqîyê Kurê Dengbêj Xalê Birê*, *Hevpeyvîn: Murat Mang*, (Tebax 2020).

wê salê ji radyoyê vediqete. Çimkî sîyaseta tund a rejîma Komara Îslamî ya Îranê li beramberî kilamgotinê di radyoyê da hebûye. Jixwe weku Hassanpour jî vediguhêze muzîk di çavê rejîmê da ji afyonê (madeyeke hişber) xerabtir bû û loma destûra kîjan kilamê hatiba dayîn, ew dihat gotin. Bêtir amanc ew bû ku kilamên dînî û îslamî bên gotin ku ji bo vê jî mudîrê giştî yê sazîya radyo û televîzyonan bi navê Teqî Ferahî di sala 1979an da biryarnameyekê şandiyê radyoyan ku hemû kasetan reş bikin û ji bo kontrolkirinê bi rê kine Tehranê.⁷⁹ Piştî vê biryarnameyê arşîva radyoya Êrmîyê jî dikeve ber wê pêlê û weku Şewqîyê kurê Xalê Birê jî tîne ziman gelek kilamên Kurdî tîne reşkirin û tune kirin. Esil di deh yazdeh salî da em dibînin ku Radyoya Êrmîyê weku sazîyek, gelek dengbêjan li dora xwe dicivîne ku ev weçekî cazîbê sazîbûnê ye. Di vê maweyê da dîsa bi sedan kilam tîne tomar kirin ku ev nîşaneyê heza sazîbûnê ye. Herwiha piştî ku rejîm diguhere bi tundî bi ser Kurdî da diçin ku ev jî nîşaneyê wê ye ku dema sazî ne bi destê meriv (Kurdan) be, her gav xetereyeke berhebabûna wê kedê heye. Yan tê şewitandin weku pratîka Radyoya Bexdayê, yan bêxwedî tê hiştin weku çend salên dawîn ên Radyoya Êrîvanê yan jî sansûr û zordestî û tune kirin lê tê kirin weku aqûbeta Radyoya Êrmîyê.

Encam

Sazî û dezgeh û mantalîteya sazîbûnê di pêkhînanan kar û baran da bi piranî rêxweşker û teşwîqker bûne. Dema meriv bala xwe dide xebatên folklorê Kurdî, meriv pir eyan pê dihesê ku Kurdan kengî bi rêya sazî û dezgehê an jî bi mantiq û nêrîna sazîbûnê dest avêtine karê behskirî hem pêşketineke bilez bi dest anîne hem jî valahîyeke mezin dagirtine. Di nav sazîyên me behskirî da bi tenê Enstîtûya Kelepûrî Kurdî weku sazî hemû hêz û potansiyela xwe ji bo karên folklorê û bi amanca parastin û geşkirina qada folklorê xerc kiriye û bi plan û program berdewam e li ser karê xwe. Herçiqaqas vê dawîyê jî hêla Zanîngeha Silêmanîyê va nasnameya akademîk wergirtibe jî di pratîka xwe da xebatên teorîk û lêkolînî, komxebat û konferansên li ser folklorê zêde pêk nehînanê û di vî warî da lawaz maye. Weku din Enstîtûya Kelepûrî Kurdî di asteke bilind da xizmeta folklorê dike.

Digel ku Weqfa Mezopotamyayê û Şaredarîya Bajarê Mezin a Diyarbekirê bi taybetî û bi temamî li ser folklorê kar û bar nekin jî dîsîplîn û tecrubeya wan a sazîbûnê di xebatên wan ên folklorê da jî xwe nîşan daye. Avakirina lijneyên taybet, vekirina kurs û kargehên taybet û di bin xwe ra avakirina mal û muzexaneyên etnografîk û helbet weşandina kovareke xwemalî folklorê nîşaneyên vê dîsîplînê ne. Fikira xebatên folklorê di bin sîbera sazîyekê da li cem Kurdan kifş e ku di serê sedsala 20an da peyda bûye. Mînakê wê Kürd Tamim -i Maarîf ve Neşriyat Cemiyeti (Komeleya Kurd ji bo Belavkirina Zanîne û Weşanan) û daxuyaniya wê ye. Esil ne ku li cem Kurdan heya îroj fikireke wisa tunebûye yan jî Kurd nezani wê fikira sazîbûna folklorê yan jî xebatên dezgehî yên folklorê bûne. Berevajî vê yan sazîyên wan ên ku ji bo karên bi vî rengî avakirin, ji hêla dewletên serdest ve hatine astengkirin, qedexekirin û bestin an jî ji ber sedema bêxwedîbûnê (qesd jê nebûna dewletek û piştgirîyeke aborî) karên wan nivco mane û neçûne serî. Hema hema hemû sazîyên ku xebatên folklorê kirine û bi destên Kurdan ava bûne di vê rewşê da ne. Enstîtûya Kelepûrî Kurdî di nav vê çarçoveyê da nîne, ji ber ku piştgirîya Hukûmeta Herêma Kurdistanê ya Iraqê digire. Li gorî Yasîn Hisên hukûmeta herême

⁷⁹ Hassanpour, Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985, 426.

mûçeyên karmendên wan dide ku ev bi serê xwe piştgiriyeye gelek mezin e ji bo berdewamiya sazîyan.

Ji aliyekî din ve sazî û dezgehên ku ne ji hêla Kurdan ve hatine damezirandin, lêbelê xebat li ser folklorê Kurdan dikin, gelek sûdewer bûne ji bo vê qadê. Gelek ji wan sazîyan ji bo propagandada û polîtîkayên dewletên serdest ên Kurdan hatine avakirin. Lêbelê digel ku bi rêya van sazîyan wan dewletan propagandayên xwe kiribin jî ji aliyekî din ve Kurdên ku di van sazîyan da kar kirine, wê derfeta sazîbûnê baş bi kar anîne û gelek xebat di warê folklorê da kirine. Ji van sazîyan xisûsen radyoyan di tomarkirin û arşivkirina kilamên gelêrî da roleke sereke listiye. Di lêkolîn û nirxandinên teorîk û berhevkarîya di qadê da Beşên Kurdzanîyê çî yên li Kavkazê (di nîveka duyem a sedsala 20an da) çî yên li Tirkîyê (ji sala 2010an û vir ve) bûne nefesên xurt ji bo geşedana xebatên folklorê di nav Kurdan da. Herî dawî pir eyan e çî ji hêla Kurdan ve yan jî ne ji hêla wan ve dema Kurd di nav disîplîna sazîyan da an jî rasterast di bin baskên wan da xebatên folklorê kirine, pir tekûztir û karîgertir bûne. Meriv pir bi rahetî dikare bibêje xebatên folklorê yên di nav Kurdan da para zêde li derdorê van sazîyên navborî pêk hatine.

Çavkanî

Alakom, Rohat. Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987), İstanbul: Weşanên Deng, 1991.

Asoyî Folklor. "Amancman", Asoyî Folklor, hej: 1 (2000), 4-5.

Azîzan, Herekol. "Ji Eşîrên Botan: Jêlîyan", Hawar, hej: 34 (1941), 4-13. (amd.) Firat Cewerî, Hawar 2: Hejmar 24-57 (1934-1943), Stockholm: Nûdem, 1998.

Babê Rewşo. "Çîrok!!..", Rojî Kurd, hej: 4 (1913), İstanbul, 31-32.

Baydemir, Osman. "Çend Gotin Der Heqê Jinûveçapkirina Cîlda 1emîn a Antolojiya Dengbêjan û Amadekirin û Çapkirina Cîlda 2emîn a Antolojiya Dengbêjan de", Antolojiya Dengbêjan, (edt.) Azad Zal, (brk.) Hîlmî Akyol, Cild: 1, Çap: 2, Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, 9.

Blau, Joyce. Kurdoev Qenâtê, Encyclopaedia Iranica, 2006. <https://l24.im/dtQma> (28.06.2022).

Boyîk, Eskerê. "Zargotina Kurdî û Berevoka Folklorê Kurmanca", Folklorê Kurmanca, Hecîyê Cindî & Emînê Evdal, Stembol: Avesta, 2008.

Bozarslan, M. Emîn. "Jîn" Dergisi Üzerine Genel Bilgiler", Jîn: Kovara Kurdî-Tirkî/Kürtçe-Türkçe Dergi 1918-1919, (Amd.) M. Emîn Bozarslan, Cild: 1, Uppsala: Weşanxana Deng, 1985, 95-177.

Bozarslan, M. Emîn. "Haydarîyên Giştî di Heqê Kovara "Jîn" da", Jîn: Kovara Kurdî-Tirkî/Kürtçe-Türkçe Dergi 1918-1919, (Amd.) M. Emîn Bozarslan, Cild: 1, Uppsala: Weşanxana Deng, 1985, 7-89.

Can, Hüseyin. Sosyalist Sovyetler Birliği'nde Kürtler (1917-1956), İstanbul: Ceylan Yayınları, 2021.

Celîl, Celîlê. "Radyoya Kurdî li Yêrêvanê û Bingehdanîna Wê II: Bona 50. Saliya Radyoya Kurdî ya Yêrêvanê", Kovara Bîr, hej: 4 (2006), 124-143.

Celîl, Cemîla. "Fonda Zêrîn Ses Arşivi Hizmetinde 35 Yıl", Erivan Radyos'nda Kürt Sesi, (Der. & Çev.) Zeri İnanç, İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2016, 82-100.

Celîl, Ordîxan & Celîlê Celîl. Zargotina Kurdî II, Moskova: Naûka, 1978.

Celîl, Zîna. "Müzik Postası", Erivan Radyos'nda Kürt Sesi, (Der. & Çev.) Zeri İnanç, İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2016, 101-113.

Cindî, Hecîyê. Şaxêd Êposa Rostemê Zalê Kurdî, Yêrêvan: Neşireta Akadêmîya Komara Sovêtîyêye Sosiyalîstîyêye Ermenîstanêye Ulma, 1977.

Desteya Weşanê. "Folklorê Kurdan: Angaşta Danezan", Folklorê Kurdan, Çile-Sibat-Adar, Hej: 1 (2015), 4-6.

Diken, Şeyhmus. Giderayak, 2013. <https://l24.im/grsMZPQ> (14.04.2022).

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi. İl ve Belediye Tarihçesi, <https://l24.im/DFuqg> (14.04.2022).

Dorson, Richard M. "William John Thoms (1)", Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2, (Çev.) Serpil Aygün Cengiz, (Edt.) M. Öcal Oğuz & Selcan Gürçayır Teke, Ankara: Geleneksel Yayınları, 2019, 11-13.

Dundes, Alan. "Folklor Nedir", Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2, (Çev.) Gülay Aydın, (Edt.) M. Öcal Oğuz & Selcan Gürçayır Teke, Ankara: Geleneksel Yayınları, 2019, 16-18.

Enstîtuya Kelepûrî Kurdî. "Serrûpel û Derbare", <https://www.khi.krd/ku> (12.04.2022).

Eren, Nihat. "Kekeme Bir Bülbül: Kawis Axa", Uluslararası Dengbêlik Kültürü ve Dengbêlik Sempozyum Bildirileri, Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2019, 833-851.

Hassanpour, Amir. Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985, İstanbul: Avesta, 2005.

Hawar. "Armanç, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê", Hawar, Hej: 1 (1932), 1-2. (amd.) Firat Cewerî, Hawar 1: Hejmar 1-23 (1932-1933), Stockholm: Nûdem, 1998.

Hisên, Yasîn. "Pêşkêşîya Dersa Xebatên Folklorê Kurdî yên Enstîtuya Kelepûra Kurdî", Kurşa Folklor û Edebiyata Gelêrî (Online), Diyarbakır: Weqfa Mezopotamyayê, (21.04.2022).

Înanç, Zeri. "Prof. Celîlê Celîl'le Söyleşi", Erivan Radyos'nda Kürt Sesi, (Der. & Çev.) Zeri İnanç, İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2016, 133-158.

Jîn. "Kürd Tamim-i Maarif Cemiyeti Beyannamesi", Jîn, Hej: 10 (1919), 10-16.

Jîn. "Belavoka Komela Kurd ji bo Belavkirina Zanîne", Jîn: Kovara Kurdî-Tirkî/Kürtçe-Türkçe Dergi 1918-1919, (wer.) M. Emîn Bozarıslan, Cild: 2, Uppsala: Weşanxana Deng, 1985, 489-494.

Kendo. "Çîrokê Kurmanca", Rojî Kurd, hej: 3 (1913), İstanbul, 31.

Keskin, Necat. "Serboriya Akademiya Kurdî li Tirkiyeyê û Pirsgrêkên Wê", e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR), Cilt:10 Sayı:1(19) Nisan-2018, 471-485.

Keskin, Necat. Folklor û Edebiyata Gelêrî, Stembol: Avesta, 2019a.

Keskin, Necat. Zêrka Zêra: Cureyên Edebiyata Gelêrî li Dêrdora Mêrdînê, Stembol: Avesta, 2019b.

Keskin, Necat. "Nirxandina Pirtûka "Stranên Arşîva Radyoya Erîvanê" Kurdiname, Hej: 4 (2021), 267-271.

Kışanak, Gultan & Anlı, Firat (2015) Xwendevanên Heja, Folklorê Kurdan, Çile-Sibat-Adar, Hej: 1, 2.

M.X./Xelîl Xeyalî. Ziman, Rojî Kurd, hej: 3 (1913), İstanbul, 20-22.

Mukrîyanî, Mem. Folklorê Ronahîyê, Diyarbakır: Wardoz, 2018.

Pertev, Ramazan. Folklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî (1898-1946), Stembol: Avesta, 2018.

Riya Teze. "Bimbarek be!", Rojnameya Riya Teze, Êrîvan, (16.04.1969).

Serhedî, Mehpûs. Folklorê Hawarê, Diyarbakır: Wardoz, 2018.

Subaşî, Kenan. "Hevdîtin ligel Mazhar Xalîqî Birêvebirê Enstîtuyê Kelepûrî Kurdî", Hevdîtin li avahiya Enstîtuyê ya li Silêmanîyê di 28.04.2017an da pêk hat.

Subaşî, Kenan. Gîrr û Gallî Mindallanî Kurd: Dîrokçeya Çapemenî û Medyaya Zarokan a Kurdî, İstanbul: Nûbihar, 2018.

Subaşî, Kenan. "Wênayên Xaneyê Kurd", Geşta li Senendecê/Xaneyê Kurd, 2019.

- Şewqî. “Hevpeyvîn ligel Şewqîyê Kurê Dengbêj Xalê Birê”, Hevpeyvîn: Murat Mang, (Tebax 2020).
- Şêlazî, Cemîl. “Rewşa Folklorê li Devera Behdînanê (Ji Salên Heftîyan Ta Nuke)”, Folklor Me, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 8 (2021), 50-60.
- Uluç, Melahat. Meryem Xan Dengbêja Hizin û Kederê, Wan: Peywend, 2021.
- Wardoz. “Li Ser Me”, <https://l24.im/DG4UWd> (15.04.2022).
- Weqfa Îsmail Beşikçi. Li Zanîngehên Tirkiyeyê Îxlalên Mafên Akademîk yên di Qada Xebatên Kurdî de, İstanbul: Weqfa Îsmail Beşikçi, 2021.
- Weqfa Mezopotamyayê. “Weqif: Armanc û Vîzyon” <https://l24.im/J6tf5gL> (14.04.2022).
- Weqfa Mezopotamyayê. “Mezopotamya Vakfı Kapasite Geliştirme Toplantısı Sonuç Raporu”, 16.10.2016 yılında gerçekleşmiş.
- Weqfa Mezopotamyayê. “Encamnameya Civîna Koma Folklorê ya di 1-3 Hezîran 2018an de”, Di 1-3 Hezîran 2018an de pêk hat.
- Xendekî, Rênas. Folklor Roja Nûyê, Diyarbakır: Wardoz, 2018.
- Yaş, Zeynep. Şakarên Muzîka Kurdî 1, Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015.
- Yıldırım, Kadri & Ramazan Pertev, Mustafa Aslan. Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Yıldırımçakar, Ziyattin û Çakar, S., Güzel, Ş. “Bibliyografyaya Tezên Master û Doktorayê yên Beşên Ziman û Edebiyata Kurdî û Ziman û Çanda Kurdî (2012-2020)”, Kurdiyat, 3 (2021), 67-99.
- Yüksel, Metin. Kurdolojî û Malbata Celîlan: Hevpeyvîn bi Celîlê Celîl û Cemîla Celîl ra, Stembol: Avesta, 2014.